

ΛΕΥΚΩΣΙΑ / LEFKOSIA
19/1/2017 – 31/7/2017

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ / CATALOGUE OF THE EXHIBITION

Κυπριακῷ τῷ τρόπῳ Maniera Cypria

Η ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ ΤΟΥ 13ου ΑΙΩΝΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΕ ΔΥΟ ΚΟΣΜΟΥΣ
THE CYPRIOT PAINTING OF THE 13th CENTURY BETWEEN TWO WORLDS

ΙΔΡΥΜΑ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ Γ' / ΚΥΠΡΙΑΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

Επιμέλεια Καταλόγου
Δρ Ιωάννης Α. Ηλιάδης

Κυπριακῷ τῷ τρόπῳ Maniera Cypria

Η ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ ΤΟΥ 13ου ΑΙΩΝΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ
ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΕ ΔΥΟ ΚΟΣΜΟΥΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ Γ'
19/1/2017 – 31/7/2017

Η Έκθεση εντάσσεται στο πλαίσιο των εκδηλώσεων της
Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης Πάφος 2017

EUROPEAN CAPITAL OF CULTURE

PAFOS2017
EUROPEAN CAPITAL OF CULTURE

ΛΕΥΚΩΣΙΑ 2017

ARCHBISHOP MAKARIOS III FOUNDATION / CYPRUS TOURISM ORGANIZATION

CATALOGUE OF THE EXHIBITION

Editor of the Catalogue
Dr Ioannis A. Eliades

Κυπριακῷ τῷ τρόπῳ Maniera Cypria

THE CYPRIOT PAINTING OF THE 13th CENTURY
BETWEEN TWO WORLDS

**BYZANTINE MUSEUM
OF THE ARCHBISHOP MAKARIOS III FOUNDATION**
19/1/2017 – 31/7/2017

The Exhibition is held in the context of the events
of the European Capital of Culture Pafos2017

EUROPEAN CAPITAL OF CULTURE

PAFOS2017
EUROPEAN CAPITAL OF CULTURE

LEFKOSIA 2017

ΕΚΘΕΣΗ

ΔΙΟΡΓΑΝΩΤΕΣ ΕΚΘΕΣΗΣ • Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄
και Κυπριακός Οργανισμός Τουρισμού
ΓΕΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ • Δρ Αντρέας Κ. Φυλακτού
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΘΕΣΗΣ • Δρ Ιωάννης Α. Ηλιάδης
ΔΑΝΕΙΣΜΟΣ ΕΡΓΩΝ • Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου, Ι. Μ. Πάφου, Ι. Μ. Λεμεσού, Ι. Μ. Μόρφου, Ι. Μ. Κυρηνείας
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ • Δρ Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου • Δρ Χριστόδουλος Α. Χατζηχριστοδούλου
ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΕΚ ΜΕΡΟΥΣ ΤΟΥ ΚΟΤ • Χριστόδουλος Παπαχριστοδούλου
ΤΕΧΝΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ • Αλέξης Ρουβήμ
ΧΟΡΗΓΟΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ • Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου (ΡΙΚ)

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ • Πόπη Μουπαγιατζή
ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ • Γιαννάκης Σολωμού, Ελένη Ξυστούρη
ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ, ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ και ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ • Θεόδωρος Κακουλλής
ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΣΕΙΣ • Κωνσταντίνος Στυλιανού
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ • Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου,
Ιερά Μητρόπολις Ταμασού και Ορεινής, Ιερά Μητρόπολις Λεμεσού, Ιερά Μητρόπολις Πάφου,
Ιερά Μητρόπολις Κωνσταντίας και Αμμοχώστου, Ιερά Μητρόπολις Τριμυθούντος
Ιερά Μητρόπολις Κιτίου, Μουσείο Ιεράς Μονής Κύκκου
Βυζαντινό Μουσείο Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄
ΕΚΤΥΠΩΣΗ • LITHOCARE

Απαγορεύεται απολύτως, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη, η καθ' οιονδήποτε τρόπο ή οιοδήποτε μέσον (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση, και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό, σε οιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

© 2017

ΓΙΑ ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ: ΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ
ΓΙΑ ΤΙΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: ΟΙ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΟΙ ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΑΡΧΕΙΑ
ΓΙΑ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ: ΙΔΡΥΜΑ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ Γ΄ και ΚΥΠΡΙΑΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ: info@makariosfoundation.org.cy
ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΑ: www.makariosfoundation.org.cy

ISBN 978-9963-556-67-0

EXHIBITION

ORGANIZERS • Archbishop Makarios III Foundation
and Cyprus Tourism Organisation

GENERAL COORDINATION • Dr Andreas K. Phylactou

CURATOR OF THE EXHIBITION • Dr Ioannis A. Eliades

LOAN OF ARTWORKS • Holy Archbishopric of Cyprus, Holy Bishoprics of Paphos, Limassol, Morphou and Kyrenia

SCIENTIFIC PARTNERS • Dr Charalampos G. Chotzakoglou • Dr Christodoulos A. Hadjichristodoulou

CTO COORDINATOR • Christodoulos Papachristodoulou

TECHNICAL SUPPORT • Alexis Rouvim

MEDIA SPONSOR • Cyprus Broadcasting Corporation (CyBC)

CATALOGUE

TEXT EDITING • Popi Moupagiatzi

TEXTS TRANSLATION • Yiannakis Solomou, Eleni Xistouri

DESIGN AND LAYOUT • Theodoros Kakoullis

PHOTOGRAPHS • Constantinos Stylianou

PHOTO ARCHIVES • Holy Archbishopric of Cyprus,
Holy Bishopric of Tamassos and Oreini, Holy Bishopric of Limassol, Holy Bishopric of Paphos
Holy Bishopric of Constantia and Ammochostos, Holy Bishopric of Trimithous
Holy Bishopric of Kition, Museum of Holy Monastery of Kykkos
Byzantine Museum of the Archbishop Makarios III Foundation

PRINTING • LITHOCARE

It is strictly prohibited to copy (digital, mechanical or other), photocopy and reprint, rent, lent, translate, adjust, broadcast to the public, in any form and use the whole or part of this work without written permission of the publisher.

© 2017

FOR THE TEXTS: THE AUTHORS

FOR THE PHOTOS: THE ARCHIVES AND THE INSTITUTIONS INVOLVED

ABOUT THE BOOK: Archbishop Makarios III Foundation
and THE CYPRUS TOURISM ORGANISATION

E-MAIL: info@makariosfoundation.org.cy

Website: www.makariosfoundation.org.cy

ISBN 978-9963-556-67-0

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ

Α.Μ. Αρχιεπίσκοπος Κύπρου, κ.κ. Χρυσόστομος Β΄	10
Πρόεδρος Κυπριακού Οργανισμού Τουρισμού, κ. Άγγελος Λοϊζου	12
Πρόεδρος Οργανισμού Πάφος2017 – Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης, δρ Χρίστος Πατσαλίδης	13

ΜΕΛΕΤΕΣ

Δ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, <i>Ήθει Κυπριακῶ: Η τέχνη τον 13ο αιώνα στην Κύπρο ανάμεσα σε Βυζάντιο, Δύση και Φραγκική Ανατολή</i>	16
Χ. Χοτζάκογλου, <i>Αναψηλαφώντας τη ζωγραφική του 13ου αιώνα στην Κύπρο</i>	20
Ι. Ηλιάδης, <i>Η ζωγραφική παραγωγή του 13ου αιώνα στην Κύπρο ανάμεσα σε δύο κόσμους</i>	44
Χρ. Χατζηχριστοδούλου, <i>Εικόνες και σταυροί του 12ου-14ου αιώνα από την Ιερά Μητρόπολη Μόρφου</i>	64
Κ. Βαφειάδης, <i>Εικονογραφημένα Χειρόγραφα της Κύπρου, 1191-1303</i>	76

ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ (1191-1300)	82
--------------------------------	----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	108
--------------	-----

CONTENTS

ADDRESSES

H.B. the Archbishop of Cyprus, Mr Chrysostomos II	11
Chairman of Cyprus Tourism Organization, Mr Angelos Loizou	12
Chairman of Pafos 2017 European Capital of Culture Organisation, Dr Christos Patsalides	13

STUDIES

D. D. Triandafyllopoulos, <i>With Cypriot Ethos: The art of the 13th century in cyprus. Between byzantium, the West and the Frankish East</i>	17
Ch. G. Chotzakoglou, <i>Reconsidering the 13th century painting in Cyprus</i>	21
I. Eliades, <i>The painting production of the 13th century in Cyprus between two worlds</i>	45
Chr. Hadjichristodoulou, <i>Icons and crosses of the 12th-14th century from the Holy Metropolis of Morphou</i>	65
K. Vafeiadis, <i>Illuminated Manuscripts of Cyprus, 1191-1303</i>	77

ICONS OF CYPRUS (1191-1300)	82
-----------------------------	----

BIBLIOGRAPHY	108
--------------	-----

ΜΕΛΕΤΕΣ

ESSAYS

Χριστόδουλος Α. Χατζηχριστοδούλου

ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΣΤΑΥΡΟΙ ΤΟΥ 12ου-14ου ΑΙΩΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΜΟΡΦΟΥ

Με την επιβολή της Λατινοκρατίας στην Κύπρο, ήδη από το 1191, οι κάτοικοί της γίνονται δουλοπάροικοι και αρχίζουν έναν δύσκολο αγώνα, για να κρατήσουν την Ορθόδοξη πίστη τους και την ελληνική τους ταυτότητα. Στο πλαίσιο της προσπάθειας εκλατινισμού της νήσου, ο Πάπας Ιννοκέντιος Γ', με σχετική βούλα, μειώνει τις δεκατέσσερις επισκοπές της Κύπρου σε τέσσερις, εξορίζοντας και τους επισκόπους από τις έδρες τους σε χωριά. Ακόμη, καταργεί τον θεσμό του Αρχιεπισκόπου Κύπρου, πρώτος δε τη τάξει Κύπριος ιεράρχης θεωρείται ο επίσκοπος Λευκωσίας, με τον τίτλο του επισκόπου Σολίας. Με την Κύπρια Βούλα (Bulla Cypria), την οποία εξέδωσε ο Πάπας Αλέξανδρος Δ' το 1260, η επισκοπή των Σόλων καταργείται οριστικά¹.

Το 1223, αποστολή αποτελούμενη από τον Επίσκοπο Σόλων Λεόντιο και τον ηγούμενο Αψινθίων Λεόντιο επισκέφθηκαν τη Νίκαια της Βιθυνίας, όπου έδρευε το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Έτσι, από το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα αρχίζει να αποκαθίσταται κάποια επικοινωνία αρχικά ανάμεσα στη Νίκαια και την Κύπρο και, από το 1261 και μετά, με την Κωνσταντινούπολη. Την επικοινωνία αυτή διευκολύνουν επιγαμίες ανάμεσα στην αυτοκρατορική οικογένεια του Βυζαντίου και τη βασιλική οικογένεια των Λουζινιανών της Κύπρου, στοιχείο το οποίο αντικατοπτρίζεται και στην τέχνη, με την παράλληλη παράθεση των οικοσήμων τους, δηλαδή του δικέφαλου αετού και εστεμμένου λέοντος, αντίστοιχα.

Η αποκοπή της Κύπρου από τον βυζαντινό κορμό την εμπόδισε να παρακολουθήσει την εξέλιξη της βυζαντινής τέχνης του 13ου αιώνα, παρόλο που οι επαφές με το Βυζάντιο συνεχίστηκαν. Τα αρχαϊκά στοιχεία στην κυπριακή τέχνη του 13ου αιώνα είναι πολλά, καθώς οι Κύπριοι αντιμετώπιζαν με καχυποψία τους Φράγκους και την τέχνη τους. Η Εκκλησία της Κύπρου, η οποία πρωτοστατούσε στην αντίδραση αυτή, στράφηκε προς τη βυζαντινή παράδοση των προηγούμενων αιώνων και ειδικότερα την κομνηνεία. Αυτή η συντηρητική μορφή τέχνης διατηρήθηκε έως τον 15ο αιώνα.

Στη μητροπολιτική περιφέρεια Μόρφου, η ιδιόμορφη αυτή ζωγραφική εμφανίζεται κυρίως στα χωριά του Τροόδους, και πιο συγκεκριμένα της Μαραθάσας (Καλοπαναγιώτης, Μουτουλλάς, Πεδουλάς, Λεμίθου), της Σολιάς/Σολέας (Άγιος Νικόλαος, Κοράκου, Ευρύχου, Καλιάνα, Κακοπετριά), της Πιτσιλιάς (Πλατανιστάσα, Άλωνα), της Πεδινής (Περιστερώνα) και στη Μονή Παναγίας Φορβιώτισσας, στην Ασίνου². Στα μεγάλα μο-

ναστήρια της περιοχής, δηλαδή του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή και της Παναγίας του Κύκκου, πρέπει να αναζητηθούν αγιογραφικά εργαστήρια που δραστηριοποιούνταν για τις ανάγκες των πιστών σε εικόνες και τοιχογραφίες.

Η θεματική των εικόνων περιλαμβάνει κυρίως τη Θεοτόκο Βρεφοκρατούσα –με συνειρμούς κατά κύριο λόγο στην Ενσάρκωση και στο Πάθος–, βιογραφικούς κύκλους του Χριστού, τοπικούς αλλά και άλλους, μεμονωμένους αγίους³. Ορισμένα από τα εικονογραφικά θέματα είναι μοναδικά. Στην πίσω όψη προτιμάται η Σταύρωση ή μόνο ο σταυρός, αν και συχνά εμφανίζονται κυματιστές γραμμές σε λευκό, μπλε και κόκκινο χρώμα, που θυμίζουν κυπριακά υφάσματα και υφαντά, τα οποία επίσης απεικονίζονται στις εικόνες. Ορισμένα από τα διακοσμητικά αυτά θέματα πρέπει να αναζητηθούν σε πρότυπα της κομνηνείας περιόδου.

Τα εικονιζόμενα θέματα προέρχονται από την Ορθόδοξη Εκκλησία, έστω και αν διακρίνονται δυτικές επιδράσεις σε ορισμένα από αυτά. Δεν εντοπίστηκαν δυτικοί άγιοι της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, όπως ο συχνά απεικονιζόμενος αλλού άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης.

ΑΓΙΟΣ ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ

Η βιογραφική εικόνα του αγίου Επιφανίου Κωνσταντίας (13ος αιώνας) (εικ.55) προέρχεται από τον ερειπωμένο σήμερα ναό του Αγίου στο ομώνυμο χωριό της Σολέας, το οποίο είχε εξισλαμισθεί. Μετά την καταστροφή του ναού, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, η εικόνα μεταφέρθηκε στη Φλάσου. Πρόκειται για την παλαιότερη σωζόμενη εικόνα του αγίου στην Κύπρο. Στο κέντρο, ο άγιος απεικονίζεται μετωπικός, με πολυσταύριο στιχάριο και πορτοκαλοκόκκινο ωμοφόριο. Στο πλατύ υπερυψωμένο πλαίσιο απεικονίζονται –σε κακή κατάσταση διατήρησης– σκηνές από τον βίο του αγίου.

Απεικονίσεις του αγίου Επιφανίου είναι συχνές στη μνημειακή ζωγραφική της Κύπρου και ειδικότερα κατά τον 13ο αιώνα, όπου απεικονίζεται είτε εντός του Βήματος ως συλλειτουργών ιεράρχης (ναός Παναγίας Μουτουλλάς, 1280) ή στον κυρίως ναός μετωπικός (ναός Χρυσοσώτηρος, στη Σωτήρα και Άγιος Νικόλαος της Στέγης, στην Κακοπετριά).

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΟΛΕΑΣ

Η αποσπασματικά σωζόμενη εικόνα του αγίου Νικολάου με τον Χριστό και τη Θεοτόκο (μέσα 13ου αιώνα) (εικ.41), κατά τη συνήθη εικονογραφία, παρέμεινε σε τοιχογραφία του ίδιου αγίου στον ναό του Αγίου Νικολάου της Στέγης, που χρονολογείται στον 12ο αιώνα. Από την αρχική ζωγραφική διασώζεται η

¹Παπαγεωργίου 1997γ: 95-101.

²Πλήρης περιγραφή των αντικειμένων πρέπει να αναζητηθεί στη συνοδευτική βιβλιογραφία του κάθε αντικειμένου, εφόσον υπάρχει. Οι επιλεγμένες πληροφορίες για τα αντικείμενα αναγράφονται κάτω από το κάθε χωρίο.

³Για βιογραφικές εικόνες αγίων βλ. Papamastorakis 2007: 33-65.

Christodoulos A. Hadjichristodoulou

ICONS AND CROSSES OF THE 12th -14th CENTURY FROM THE HOLY METROPOLIS OF MORPHOU

After the Frankish occupied Cyprus, already since 1191, the inhabitants of the island become serfs and begin a struggle to preserve their orthodox faith and greek identity. In his effort to latinise the island Pope Innocent III, with a relevant bulla, reduces the Cyprus bishoprics from 14 to 4, banishing at the same time the bishops from their chairs to different villages. In addition, he abolishes the institution of the Cyprus Archbishop, first in rank hierarch being the Nicosia bishop, having the title of Solia bishop. With Bulla Cypria, issued by Pope Alexander IV in 1260, the bishopric of Soli is permanently abolished¹.

In 1223 a mission consisting of the Soli Bishop Leontios and the abbot of the monastery of Apsinthia Leontios visited Nicaea in Bithynia where the Ecumenical Patriarchate was located. From the second half of the 13th century a kind of communication begins to restore between Nicaea and from 1261 and onwards with Constantinople. The communication becomes easier with intermarriage between the imperial family of the Byzantine and the royal family of the Lusignan of Cyprus, a detail reflected in art as well with the parallel apposition of the coat of arms with the two-headed eagle and the rushing lion respectively.

The severance of Cyprus from the Byzantine trunk did not help the island follow the development of the Byzantine art of the 13th century, although the contacts with the Byzantium continued. The archaic elements in art are a lot in the 13th century, when Cypriots encountered the Franciscans and their art more suspiciously. The Church of Cyprus, which was a prime mover to this reaction, turned to the byzantine tradition of the former centuries and especially the komnenian one. This conservative state of art was preserved until the 15th century.

In the Metropolitan region of Morphou this peculiar painting is mostly found in Troodos villages, the ones in Marathasa more specifically (Kalopanagiotis, Moutoullas, Pedoulas, Lemithou), in Solia / Solea (Agios Nikolaos, Korakou, Evrichou, Kaliana, Kakopetria), of Pitsilia (Platanistasa, Alona), of Pedini (Peristerona) and the church of Panagia Phorviotissa in Asinou². At the big monasteries of the region like Agios Ioannis Lampadistis and Kykkos Monastery, hagiography workshops that were operating for the needs of the faithful on icons and murals should be sought.

On the icons the Virgin and Child is mostly depicted with cohesions mainly from the Incarnation and the Passion,

biographical cycles of Christ, local and other saints and single saints³. Some of the illustrated themes on the icons are unique. At the back side the Crucifixion or just the cross is preferred, and often instead of these wavy lines of white, blue, and red colour, which remind us respectively of cypriot textiles and woven, which are also depicted on the icons. Some of the decorative themes should be sought into patterns of the komnenian period.

The themes on the icons originate from the Orthodox Church, even if western influences are distinguished in some of them. No western saints of the Roman Catholic Church were found, like the often depicted elsewhere Francis of Assisi.

AGIOS EPIPHANIOS

The biographical icon of Saint Epiphany (13th century) (fig.55) of Salamis comes from the nowadays destroyed church of the Saint in the homonym village of Solea, which during the Ottoman period had been islamised. After the destruction of the church, during the Ottoman period the icon was taken to Flasou. It is the oldest saved icon of the Saint in Cyprus. In the centre the saint is depicted frontal with a polystavrion priest's tunic and orange-red scapular. In the wide frame life-scenes are depicted in a bad condition though. Depictions of saint Epiphany are common in Cyprus monumental painting and especially in the 13th century where the saint is depicted in the Bema as a function together prelate (church of Panagia Moutoulla, 1280) or frontal at the nave (church of Chrysosotiros, Sotira and Agios Nikolaos tis Stegis, Kakopetria).

AGIOS NIKOLAOS SOLEAS

The patchy saved icon of saint Nikolaos with the Christ and the Mother of God (middle of the 13th century) (fig.41) per normal iconography refers to a mural of the saint himself in the church of Agios Nikolaos tis Stegis which dates back in the 12th century. From the original painting, the inscription with white letters was saved, along with the head outline, embossed halo and the cameo on the neck. The figure of saint Nikolaos was painted again in the 16th century. Maybe the inscription with red colour dates back then with the name and the title of the saint: 'AGIOS NIKOLAOS - MIRE(ON) PRESIDENT / TO EPIKLIN - [TO]U PSEVDA'⁴.

ALONA

The overbearing icon of the Virgin and Child (late 13th century) (fig.83) comes from the medieval chapel

¹Papageorgiou 1997c: 95-101.

²A full description of the objects should be sought in the cover bibliography of every object as long as it exists. Selected information for the objects is listed below every village.

³For saints' biographical icons see Papamastorakis 2007: 33-65.

⁴Χατζηχριστοδούλου 2011γ: 100-101.

επιγραφή με λευκό χρώμα γραμμάτων, το περίγραμμα της κεφαλής, ο ανάγλυφος φωτοστέφανος και το επίσης ανάγλυφο κόσμημα στον λαιμό. Η μορφή του αγίου Νικολάου ζωγραφίστηκε ξανά τον 16ο αιώνα. Ίσως τότε να χρονολογείται και η επιγραφή με κόκκινο χρώμα, με το όνομα και την προσωνυμία του αγίου: «Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ – ΜΥΡΕ[ΩΝ] ΠΡΟΕΔΡΟΣ / ΤΟ ΕΠΙΚΛΗΝ – [ΤΟ]Υ ΨΕΥΔΑ»⁴.

ΑΛΩΝΑ

Η δεσποτική εικόνα της Παναγίας Βρεφοκρατούσας (όψιμος 13ος αιώνα) (εικ.83) προέρχεται από το μεσαιωνικό εξωκλήσι της Παναγίας Καρδακιώτισσας, το οποίο πριν από χρόνια καταστράφηκε από πυρκαγιά. Η ζωγραφική επιφάνεια δεν σώζεται σε καλή κατάσταση. Η Θεοτόκος παριστάνεται στον εικονογραφικό τύπο της (αριστεροκρατούσας) Οδηγήτριας. Οι φωτοστέφανοι της Θεοτόκου και του Χριστού κοσμούνται με ελισσόμενους βλαστούς, απομίμηση μαργαριταριών και ρόδακες. Στην εξωτερική πλευρά τους διακοσμούνται με απομίμηση πολύτιμων λίθων και μαργαριταριών που φέρουν χρώμα.

Η εικόνα έφερε κοντάρι, το οποίο έχει αφαιρεθεί. Τα δύο σανίδια της εικόνας στερεώνονται στην πίσω πλευρά με δύο τρέσα και έναν μεταλλικό σύνδεσμο. Ολόκληρη η επιφάνεια της πλευράς αυτής ήταν καλυμμένη με λευκή προετοιμασία.

ΑΣΙΝΟΥ

Η εικόνα της Βρεφοκρατούσας Θεοτόκου (εικ.77) χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 13ου αιώνα και ομοιάζει τεχνοτροπικά με την εικόνα της Παναγίας από τον Τρουλινό⁵.

ΕΥΡΥΧΟΥ

Η μικρών διαστάσεων εικόνα των Αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ (μέσα 13ου αιώνα) (εικ.39) προέρχεται από τον κοιμητηριακό ναό του Αγίου Κυριακού. Ο Αρχάγγελος απεικονίζεται μετωπικοί, με αυτοκρατορικά ενδύματα, να κρατούν ράβδους και σφαίρες. Το βάθος είναι ανάγλυφο⁶.

Οι φόδρες των λώρων τους διακοσμούνται με μοτίβο που παραπέμπει σε αντίστοιχο του 12ου αιώνα στις τοιχογραφίες του ναού του Χριστού Αντιφωνητή στην Καλογραία⁷. Στο Επισκοπείο της Μητροπόλεως Μόρφου, στην Ευρύχου, φυλάσσεται αποσπασματικά σωζόμενη εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας (εικ.79), που παρουσιάζει ομοιότητες με την εικόνα της Παναγίας Ελεούσας από τον Τρουλινό, ως προς το πλάσιμο των σαρκωμάτων και την τοποθέτηση των φώτων, με τη μορφή λευκών πινελιών.

ΚΑΛΟΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Στη μονή του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή, εκτός από τη μνημειακή ζωγραφική του 13ου αιώνα, έχουν

επίσης διασωθεί το παλαιότερο ίσως ξύλινο, γραπτό τέμπλο στην Κύπρο στην έκθεση εκτίθενται τμήματά του (όψιμος 13ος αιώνας) (εικ.92), επιστύλια τέμπλου, καθώς και μια εντυπωσιακή σειρά εικόνων διαφόρων μεγεθών, που οδηγεί στην υπόθεση ύπαρξης τοπικού εργαστηρίου.

Στα παλαιότερα σωζόμενα επιστύλια της Κύπρου περιλαμβάνονται δύο τμήματα που παριστάνουν σκηνές από τον Χριστολογικό κύκλο. Στο πρώτο τμήμα επιστυλίου (εικ.53), λαϊκής κυπριακής τέχνης, κάτω από ελαφρώς οξυκόρυφα τόξα απεικονίζονται, από αριστερά προς τα δεξιά, ο Ευαγγελισμός, η Γέννηση, η Υπαπαντή, η Βάπτισμα, η Έγερση του Λαζάρου, η Βαϊοφόρος και η Μεταμόρφωση⁸. Για άγνωστο λόγο η Μεταμόρφωση δεν έχει ζωγραφισθεί χρονολογικά, δηλαδή πριν από τη Μεταμόρφωση. Στη σκηνή της Βαϊοφόρου, τα ερυθρά διακοσμητικά μοτίβα στο λευκό ένδυμα του παιδιού μπροστά από το γαϊδουράκι αντιγράφουν μοτίβα σφραγίδων στον ανάγλυφο κάμπο εικόνων⁹. Στο δεύτερο τμήμα επιστυλίου (εικ.52), κάτω από δύο οξυκόρυφα τόξα, απεικονίζονται ο Νιπτήρας και η Προσευχή στον κήπο της Γεθσημανή¹⁰.

Στην προσκυνηματική βιογραφική εικόνα του αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή (εικ.58) (δεύτερο μισό 13ου αιώνα)¹¹, ο άγιος εικονιζόταν με τις παλάμες των χειρών ανοικτές σε δέηση μπροστά στο στήθος, όπως ακριβώς απεικονίζεται σε τοιχογραφία του 13ου αιώνα στον ναό του Αγίου Νικολάου της Στέγης στην Κακοπετριά¹². Μια δεύτερη βιογραφική εικόνα του τελευταίου τετάρτου του 13ου αιώνα υπάρχει ακόμη στη μονή του στον Καλοπαναγιώτη (εικ.59). Στις εικόνες αυτές παρουσιάζεται ο ναός, η εικόνα, καθώς και ο τάφος του αγίου, προβάλλοντας έτσι το προσκύνημά του, στοιχείο που απαντά και στην εικόνα του αγίου Νικολάου της Στέγης από την ομώνυμη μονή πλησίον της Κακοπετριάς (εικ.61). Στην τελευταία σκηνή, κάτω δεξιά, εικονίζεται για πρώτη φορά σε κυπριακή εικόνα λαϊκός ζωγράφος να ιστορεί τη μορφή του αγίου σε εικόνα, κατά τον τρόπο που αυτή παρουσιάζεται στο κέντρο. Είναι φανερό ότι ο ζωγράφος εμπνεύστηκε τις σκηνές είτε από τον βίο του αγίου ή από τον βιογραφικό κύκλο του, ο οποίος σώζεται σήμερα αποσπασματικά σε τόξο πάνω από τον «τάφο» του και χρονολογείται στον 12ο αιώνα¹³.

Στην εντυπωσιακή εικόνα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, στο κέντρο, και έξι άλλων Αρχαγγέλων (μέσα 13ου αιώνα) (εικ.38), στο υπερυψωμένο πλαίσιο σε μικρότερη κλίμακα, συνοψίζεται η Σύναξη των Αρχαγγέλων. Αριστερά ως προς τον θεατή εικονίζονται οι Αρχάγγελοι Γαβριήλ, Σουχαήλ και Γοαήλ και δεξιά οι Ουριήλ, Ραφαήλ και Φλωριήλ¹⁴.

⁸Νεόφυτος 2008: 42.

⁹Χατζηχριστοδούλου 2000δ: 256-257.

¹⁰Νεόφυτος 2008: 18.

¹¹Χατζηχριστοδούλου 2000γ: 250-251, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

¹²Χατζηχριστοδούλου 2001: 104-105.

¹³Χατζηχριστοδούλου 2001: 104. Papamastorakis 2007: 55-58. Νεόφυτος 2008: 19.

¹⁴Χατζηχριστοδούλου 2011η: 74-75, όπου και περισσότερες πληροφορίες και σχετική βιβλιογραφία.

⁴Χατζηχριστοδούλου 2011γ: 100-101.

⁵Χατζηχριστοδούλου, Μυριανθεύς 2009: 42.

⁶Hadjichristodoulou 2006: 112, 115.

⁷Χοτζάκογλου 2005: 282.

of Panagia Kardakiotissa, which was destroyed from a fire years ago. The painted surface is not saved in a good condition. The Virgin is depicted in the iconographic type of the (left arm) Hodegetria. The halos of Virgin and Child are decorated with winding stems, imitations of pearls and rosettes. Their outer part is decorated with an imitation of precious coloured stones and pearls.

The icon had a spear, which has been removed. The two icon planks are fastened at the back side with two braids and a metallic link. The whole surface of this side was covered with white preparation.

ASINOU

The icon of the Virgin and Child (fig.77) dates in the last quarter of the 13th century and is similar in technique with the icons of the Mother of God from Troulinos⁵.

EVRIKHO

The small icon of Archangel Michael and Gabriel (mid 13th century) (fig.39) comes from the cemetery church of St Kyriacos. The Archangels are frontally illustrated with imperial clothing, holding rods and spheres. The background is repousse⁶. The linings of their cords are decorated with a motif which refers to a corresponding one of the 12th century on the murals of the church of Antifonitis in Kalograia.

In the Bishopric of the Metropolis of Morphou in Evrychou an icon of Panagia Hodegetria is kept fragmentary saved (fig.79), which has similarities with the icon of Panagia Eleousa from Troulinos, as far as the figuration of the sarcomas is concerned and the placement of the lights, in the form of white twists.

KALOPANAGIOTIS

At the church of Agios Ioannis Lampadistis apart from the monumental painting of the late 13th century, the oldest maybe wooden, painted temple in Cyprus has been saved (parts of it are exposed at the exhibition (fig.92), temple architraves and an impressive number of icons of different sizes which leads us to the assumption of the existence of a local workshop.

In the older saved architraves in Cyprus there are two sections included representing scenes from the Christological cycle. On the first part of an architrave (fig.53), of Cypriot folk art, under slightly pointed arches they are depicted, from left to right, the scenes of the Annunciation, the Birth, the Candlemas, the Baptism, the Raising of Lazarus, the Entry into Jerusalem and the Transfiguration of Christ⁷. For an unknown reason the Transfiguration of Christ was not painted chronologically, that is before the Transfiguration of Christ. At the Entry into Jerusalem the red decorative patterns on the white clothes of the child in front of the little donkey copy stamp motifs on the embossed images plain⁸.

⁵Χατζηχριστοδούλου, Μυριανθεύς 2009: 42.

⁶Χατζηχριστοδούλου 2006: 112, 115.

⁷Νεόφυτος 2008: 42.

⁸Χατζηχριστοδούλου 2000δ: 256-257.

On the second part (fig.52), under two pointed arches they are depicted the Washbasin and the Prayer in the Garden of Gethsemane⁹.

In the pilgrimage biographical icon of Saint John Lampadisti¹⁰ (second half of the 13th century) (fig.58), the saint was illustrated with his hand palms open in a prayer at the front on the chest, exactly like he is depicted on a 13th century mural in the church of Agios Nikolaos tis Stegis in Kakopetria¹¹. A second biographical icon of the last quarter of the 13th century still exists in his church in Kalopanagiotis (fig.59). In these icons the church is presented, along with the icon or even the saint's grave, showing in this way the pilgrimage of the saint, an element also found on the icon in Agios Nikolaos tis Stegis from the homonym abbey near Kakopetria (fig.). In the last scene bottom right is illustrated for the first time in a Cypriot icon a folk painter narrating the figure of the Saint into an icon, in the way this is presented in the centre. It is obvious that the painter was inspired by the Life of the Saint or even from his biographical cycle, which is saved nowadays patchy on an arc above his 'grave' and it dates back in the 12th century¹².

On the impressive icon of Archangel Michael in the centre and six other Archangels (middle of the 13th century) (fig.38) on the elevated frame in a smaller scale the Synaxis of the archangels is summarised. On the left to the viewer Archangels Gabriel, Souchail, and Goail are illustrated and on the right there is Uriel, Rafael and Floriil¹³.

The icon of Prophet Elias¹⁴ (first half of the 13th century) (fig.34) from the Church of Saint John Lampadistis in Kalopanagiotis has similarities with murals of the prophets on the dome of the catholic of the abovementioned church. The elongated head of the saint is often found in saints' figures of the time, like for example in the apostles on the icon of the Assumption from Pedoulas and the icon of Saint Paul from Panagia Chrysaliniotissa church from the end of the 13th century (fig.71) and the mural of Saint Paul from Panagia church in Moutoullas, which dates with an inscription in 1280. The background of the icon is covered with a relief decorative plaster grid which writes formatted anthemias.

From the same church comes a piece of an icon with the Candlemas (late 12th-early 13th century) (fig.11) which has been dated at the beginning of the 13th century, due to the colour rendering of the figures, the figuration of the faces with small thinly yellowish lights and the soft figuration of clothing and the red plain, which apart from icons is also found in murals.

On the compact icon of Hodegetria (late 13th century)

⁹Neofytos 2008: 18.

¹⁰Χατζηχριστοδούλου 2000c: 250-251, where the earlier bibliography.

¹¹Χατζηχριστοδούλου 2001: 104-105.

¹²Χατζηχριστοδούλου 2001: 104. Papamastorakis 2007: 55-58 Νεόφυτος 2008: 19.

¹³Χατζηχριστοδούλου 2011g: 74-75, where more information and relevant bibliography.

¹⁴Νεόφυτος 2008: 60. The writer dates it to the second quarter of the 14th century.

Η εικόνα του προφήτη Ηλία¹⁵ (εικ.34), από τη Μονή του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή στον Καλοπαναγιώτη, παρουσιάζει ομοιότητες με τοιχογραφίες των προφητών στον τρούλλο του καθολικού της προαναφερθείσας μονής. Το επίμηκες κεφάλι του αγίου απαντά συχνά σε μορφές αγίων της εποχής, όπως λ.χ. στους Αποστόλους στην εικόνα της Κοίμησης από τον Πεδουλά και σε εκείνη του Αποστόλου Παύλου από τον ναό της Παναγίας Χρυσαινιώτισσας του τέλους του 13ου αιώνα (εικ.71), αλλά και στην τοιχογραφία του Αποστόλου Παύλου από τον ναό της Παναγίας στον Μουτουλλά, που χρονολογείται με επιγραφή στα 1280. Το βάθος της εικόνας είναι καλυμμένο με ανάγλυφο γύψινο διακοσμητικό πλέγμα που εγγράφει σχηματοποιημένα ανθέμια.

Από την ίδια μονή προέρχεται τεμάχιο εικόνας με την παράσταση της Υπαπαντής (εικ.11), που έχει χρονολογηθεί στις αρχές του 13ου αιώνα, λόγω της χρωματικής απόδοσης των μορφών, του πλασίματος των προσώπων με μικρά αραιά κιτρινόλευκα φώτα και του μαλακού πλασίματος των ενδυμάτων και του κόκκινου κάμπου, που, εκτός από εικόνες, απαντά και σε τοιχογραφίες.

Στη μικρών διαστάσεων εικόνα της Οδηγήτριας του τέλους του 13ου αιώνα (εικ.79) –παρά τις εκτεταμένες φθορές στη ζωγραφική επιφάνεια– διασώζεται το κεφάλι του Χριστού με το χαρακτηριστικό ίσιο κτένισμα των μαλλιών πίσω από το αυτί, ο τρόπος που ευλογεί και το ασυνήθιστο μικρό ερυθρό ειλητάριο στο κλειστό χέρι Του¹⁶. Με τον ίδιο τρόπο απόδοσης, αλλά με γυρισμένα προς τα μέσα τα δάκτυλα, απεικονίζεται και το αριστερό χέρι της Θεοτόκου. Το υπερυψωμένο πλαίσιο διακοσμείται με γραπτούς ρόμβους σε ερυθρό βάθος (παρόμοιος διάκοσμος απαντά και στην εικόνα της Παναγίας του Άρακα, ενώ ως μοτίβο σε ένδυμα υπάρχει στην καλύπτρα της Παναγίας Θεοσκεπάστης από την Κάτω Πάφο (εικ.19). Το βάθος της εικόνας φέρει γύψινο ανάγλυφο διάκοσμο, όπως και οι φωτοστέφανοι που κοσμούνται με ελισσόμενους φυτικούς βλαστούς και μαργαρίτες.

Σε τέσσερα μετάλλια με πράσινο βάθος αναγράφονται με τη μορφή συμπλημάτων Μήτηρ Θεού και Ιησούς Χριστός.

Η πίσω πλευρά της εικόνας είναι ζωγραφισμένη με κυματιστές λευκές γραμμές σε βυσσινί βάθος. Παρόμοιος διάκοσμος υπάρχει στη λίγο μεταγενέστερη εικόνα της Παναγίας Κυκκώτισσας από τον Παλιόμυλο (εικ.86).

Πέντε εικόνες από σειρά Μεγάλης Δέησης παριστάνουν, από αριστερά, τον Απόστολο Πέτρο να κρατά ειλητάριο, τη Θεοτόκο δεόμενη, τον Χριστό στον εικονογραφικό τύπο του Παντοκράτορος, τον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο δεόμενο και τον Απόστολο Παύλο να κρατά βιβλίο¹⁷. Όλες οι εικόνες διακοσμούνται με ανάγλυφο βάθος και οι φωτοστέφανοι με επιπλέον μετάλλια. Μεγάλο μέρος από τη ζωγραφική στις εικόνες αυτές έχει καταστραφεί. Σε δύο από αυτές, του

Προδρόμου και της Παναγίας, στην πίσω πλευρά, διατηρούνται αραβικές επιγραφές, εκ των οποίων η μία με επίκληση της Αγίας Τριάδος. Παρόμοιες σειρές Δείσεων διασώζονται στη Μονή του Σινά.

Η εικόνα της Παναγίας Ελεούσας (όψιμος 13ος αιώνας) (εικ.76), στον εικονογραφικό τύπο της Οδηγήτριας, η οποία φυλάσσεται σήμερα στη Μονή του Αγίου Ιωάννη Λαμπαδιστή, προέρχεται από τον κατεστραμμένο ναό του χωριού Τρουλινός¹⁸. Τεχνοτροπικές και ενδυματολογικές ομοιότητες παρουσιάζονται τόσο με την εικόνα της Παναγίας Βρεφοκρατούσας σε παραλλαγή της Κυκκώτισσας/Γλυκοφιλούσας από τη Μονή των Φορβίων στην Ασίνου (εικ.77) όσο και με την τοιχογραφία της Οδηγήτριας στο καθολικό του Αγίου Ηρακλείδιου της Μονής του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή στον Καλοπαναγιώτη. Οι εικόνες ξεχωρίζουν για τα λαμπρά τους χρώματα, τη στιλπνή σαν πορσελάνη υφή των προσώπων και την κόκκινη γραμμή, που περιγράφει τα βλέφαρα και τη μύτη. Στην εικόνα από την Ασίνου το βάθος είναι ανάγλυφος.

Οι δύο εικόνες πρέπει να αποδοθούν στο ίδιο αγιογραφικό εργαστήριο που εκτέλεσε την τοιχογραφία και να χρονολογηθούν στο τελευταίο τέταρτο του 13ου αιώνα. Στην εικόνα της Ελεούσας, ο Χριστός ευλογεί όπως και στην εικόνα από την Ασίνου και στην εικόνα της Οδηγήτριας με το ακόσμητο πλαίσιο από τον Μουτουλλά (το οποίο πιθανώς να προοριζόταν για εικονογράφηση σκηνών)¹⁹ (εικ.68).

Η εικόνα των αγίων Ανδρονίκου και Αθανασίας (14ος αι.) παρουσιάζει στοιχεία του 13ου αιώνα, με πιο χαρακτηριστικό το ανάγλυφο γύψινο βάθος, το οποίο έκρυψε το άνω τμήμα του σταυρού τον οποίο κρατά ο άγιος Ανδρόνικος²⁰ (εικ.87).

ΚΑΛΙΑΝΑ

Στον ναό της Αγίας Άννας φυλάσσεται η εντυπωσιακή αμφίπλευρη εικόνα της Παναγίας της Καλλιωνίτισσας (εικ.30) και της Σταύρωσης του Χριστού²¹ (εικ.30).

Στην μπροστινή όψη η Θεοτόκος απεικονίζεται στον τύπο της Οδηγήτριας. Περιμετρικά, στις τρεις πλευρές του υπερυψωμένου πλαισίου, παριστάνονται δεκαεπτά σκηνές από τον Θεομητορικό και Χριστολογικό κύκλο. Οι σκηνές αρχίζουν από άνω αριστερά, στη συνέχεια κινούνται κάθετα δεξιά και ακολούθως κάθετα αριστερά. Παριστάνονται σκηνές από τον βίο των αγίων Ιωακείμ και Άννας και την παιδική ηλικία της Θεοτόκου, μέχρι τη στιγμή που ο Ιωσήφ «εβουλήθη λάθρα απολύσαι» αυτήν, όταν βρέθηκε έγκυος. Στο κάτω πλαίσιο, σε ενιαίο χρυσό βάθος, απεικονίζονται πέντε σκηνές από τον Χριστολογικό κύκλο και τον Ακάθιστο Ύμνο. Η Παναγία και πέντε σκηνές στο κάτω πλαίσιο επιζωγραφίσθηκαν το 1539. Στη σκηνή της Υπαπαντής, ο Ιωσήφ και η Παναγία ανήκουν στη φάση του 13ου αιώνα²².

Στην πίσω όψη απεικονίζεται η Σταύρωση επάνω

¹⁵Νεόφυτος 2008: 60. Ο συγγραφέας τη χρονολογεί στο δεύτερο τέταρτο του 14ου αιώνα.

¹⁶Νεόφυτος 2008: 22, 24. Ο συγγραφέας τη χρονολογεί στον 14ο αιώνα.

¹⁷Νεόφυτος 2008: 41-42. Aspra-Vardavakis 1999: 179-193.

¹⁸Νεόφυτος 2008: 23.

¹⁹Μιχαηλίδου 2000: 136.

²⁰Χατζηχριστοδούλου 2011α: 106-107. Νεόφυτος 2008: 24-25.

²¹Γερασίμου, Παπαϊωακείμ 2000: 246-249.

²²Γερασίμου, Παπαϊωακείμ 2000: 246-247.

(fig.79)- despite the extensive damage on the painted surface - the head of Christ is saved with the feature straight hairstyle behind the ear, the way He blesses and the unusually small red scroll in Christ's closed hand¹⁵. In the same way of rendering, but with fingers turned inwardly, the left hand of the Mother of God is depicted. The elevated frame is decorated with written diamonds in red background (similar decoration is found also on the icon of Panagia tou Araka, while as a pattern on a garment there exists on the hood of Panagia Theoskepasti from Kato Paphos) (late 12th-early 13th century) (fig.19). The background of the icon bears a plaster relief decoration, like the halos which are decorated with meandering plant shoots and daisies.

On four medals with green background Virgin and Child are written in the form of mats.

The back side of the icon is painted with wavy white lines in crimson background. Similar decoration is found in the slightly later icon of Panagia Kykkotissa from Paliomylos (late 13th century) (fig.86).

Five icons from a series of Supplication represent from the left Peter holding a scroll, the Mother of God praying, Christ in the iconographic type of the Pantocrator, saint John the Baptist praying and saint Paul holding a book¹⁶ (13th century). All icons are decorated with repousse background and the halos with extra medals. The painting on these icons has been damaged in a great part. On two of them, the Baptist and the Virgin, at the back side, Arab inscriptions are reserved with the one being an invocation to the Holy Triad. Similar series of Supplication are kept in the Monastery of Sinai.

The icon of Panagia Eleousa (late 13th century) (fig.76) in the Hodegetria iconographic, which is kept nowadays at the Church of Saint John Lampadistis, comes from the destroyed church of Troulinos village¹⁷. Stylistic and sartorial similarities are presented with the icon of Virgin and Child in a variant of Kykkotissa / Glykofilousa from the Church of Forvion at Asinou (last quarter of the 13th century) (fig.77) and the mural of the Hodegetria in the Church of Saint Herakleidos of the Church of Saint John Lampadistis in Kalopanagiotis. The icons are distinguished for their bright colours, the polished like porcelain, texture of the faces and the red line, which describes the eyelashes and the nose. In the icon from Asinou the plain is repousse. The two icons should be attributed to the same iconographic workshop which made the mural and should be dated in the last quarter of the 13th century. In the Eleousa icon, Christ makes a blessing in a similar way of blessing in the icon from Asinou with the Hodegetria icon with the undecorated frame from Moutoullas (the destination of the frame might have been for scene illustration)¹⁸ (fig.68).

The icon of Saints Andronikos and Athanasia (14th century) has elements from the 13th century with most

particular the plaster relief background, which hid the above part of the cross saint Andronikos is holding¹⁹ (fig.87).

KALIANA

In the church of Agia Anna is kept the impressive lateral icon of Panagia Kallionitissa (fig.30) and Christ's Crucifixion²⁰ (fig.30) (13th century with 16th century additions).

On the front side the Virgin is illustrated in the type of the Hodegetria. Around the three sides of the elevated frame 17 scenes from the life of Virgin and the Christological cycle are depicted. The scenes begin from upper left, they move to vertical right and then vertical left. Scenes from the life of the saints Joachim and Anna are depicted along with scenes from the childhood of the Virgin, until the moment that Joseph 'evoulithi lathra apolisai' (he wanted to dismiss her secretly), when she was found pregnant. At the bottom frame in a single gold background five scenes from the Christological cycle and the Akathist Hymn (unseated hymn) are illustrated. The Virgin and five scenes at the bottom frame were over painted in 1539. In the Candlemas scene Joseph and the Mother of God belong to the 13th century period²¹.

At the back side the Crucifixion is depicted on a red and green background. The few faces display of the Crucifixion copies Byzantine models. The Crucified has a transparent grey-white girdle decorated with characteristic red and black strips, an element often found in cypriot icons of this time. The lower trim was used as a base for the Virgin and John to stand and to support the cross in Calvary; they are illustrated right beneath. The halos are externally surrounded by black pearl-decorated strip²².

KORAKOU

The two-sided icon of Panagia Eleousa and the Crucifixion (fig.29) is one of the most important icons that has been saved from this period (first half of the 13th century). The front side was painted again in the 17th century. The back side with the Crucifixion resembles with the icon of Christ's Crucifixion from Sia along with some other from Sinai. The Christ's girdle, with the cypriot origin fabric reveals that the icon was painted in Cyprus²³.

On the overbearing icon of Saint John the Baptist (fig.89) from the church of Panagia Eleousa, the saint is illustrated in red background, frontal according to his normal iconography. He is wearing a dark blue miloti (fleece) with white camel hairs and olive green tunic. He raises his right hand in a characteristic figure of blessing and with his left hand he holds in a deviously unusual position a semi corrupted scroll with the inscription

¹⁵ Νεόφυτος 2008: 22, 24. The writer dates it to the 14th century.

¹⁶ Νεόφυτος 2008: 41-42. Aspra-Vardavakis 1999: 179-193.

¹⁷ Νεόφυτος 2008: 23.

¹⁸ Μιχαηλίδου 2000: 136.

¹⁹ Χατζηχριστοδούλου 2011a: 106-107. Νεόφυτος 2008: 24-25.

²⁰ Γερασίου, Παπαϊωακείμ 2000: 246-249.

²¹ Γερασίου, Παπαϊωακείμ 2000: 246-247.

²² Γερασίου, Παπαϊωακείμ 2000, 248-249.

²³ Χατζηχριστοδούλου 2000a: 262-265.

σε κόκκινο και πράσινο βάθος. Η oligoprosōpē απεικόνιση της Σταύρωσης αντιγράφει βυζαντινά πρότυπα. Ο Εσταυρωμένος φέρει διαφανές γκριζόλευκο περίζωμα που διακοσμείται με χαρακτηριστικές κόκκινες και μαύρες ταινίες, στοιχείο που απαντά συχνά σε κυπριακές εικόνες της εποχής αυτής. Το κάτω τρέσο χρησιμοποιήθηκε ως βάση για να «πατήσουν» η Θεοτόκος και ο Ιωάννης και να στηριχθεί ο σταυρός στον Γολγοθά, που απεικονίζεται ακριβώς από κάτω. Οι φωτοστέφανοι περιβάλλονται εξωτερικά από μαύρη μαργαριτοκόσμητη ταινία²³.

ΚΟΡΑΚΟΥ

Η αμφίπλευρη εικόνα της Παναγίας Ελεούσας και της Σταύρωσης (εικ.29) (πρώτο ήμισυ 13ου αιώνα) είναι από τις σημαντικότερες εικόνες που έχουν σωθεί από την περίοδο αυτή. Η μπροστινή όψη έχει ξαναζωγραφισθεί τον 17ο αιώνα. Η πίσω πλευρά, με τη Σταύρωση, παρουσιάζει ομοιότητες με την εικόνα της Σταύρωσης του Χριστού από τη Σια, καθώς και με άλλες από το Σινά. Το περίζωμα του Χριστού, με το κυπριακής προέλευσης ύφασμα, μαρτυρεί ότι η εικόνα ζωγραφίσθηκε στην Κύπρο²⁴.

Στη δεσποτική εικόνα του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου (εικ.89), από τον ναό της Παναγίας Ελεούσας, ο άγιος αποδίδεται σε ερυθρό βάθος, μετωπικός, κατά τη συνήθη εικονογραφία του. Φορεί βαθυκύανη μηλωτή με λευκές τρίχες καμήλου και ελαιοπράσινο χιτώνα. Ψώνει το δεξιό του χέρι σε χαρακτηριστικό σχήμα ευλογίας και με το αριστερό κρατά σε πλάγια, ασυνήθιστη θέση ημικατεστραμμένο ειλητήριο με τη μεγαλογράμματη επιγραφή «[ΜΕΤΑΝΟΕΙ]ΤΕ ΗΓΚΗΚ[Ε] ΓΑΡ Η ΒΑΣΙ[ΛΕΙ]/Α ΤΟΝ /ΟΥΡΑΝΟ[Ν]». Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το πλαίσιο, το οποίο διακοσμείται με κυματιστή ταινία και απομίμηση μαργαριταριών.

Η εικόνα αποτελείται από δύο σανίδια και δύο τρέσα καρφωμένα στην πίσω πλευρά με χειροποίητα καρφιά. Στο κάτω τρέσο υπάρχει γραπτός σταυρός. Η εικόνα θα μπορούσε να χρονολογηθεί προς τα τέλη του 13ου ή στον 14ο αιώνα.

ΜΟΥΤΟΥΛΛΑΣ

Από τον ναό της Παναγίας του Μουτουλλά, με το μοναδικό χρονολογημένο (1280) σύνολο τοιχογραφιών που διασώζεται στο νησί, προέρχονται τρεις εικόνες²⁵ του Χριστού²⁶ (εικ.64), της βρεφοκρατούσας Παναγίας²⁷ (εικ.65) και του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, με δωρητή τον κτήτορα του ναού, Ιωάννη Μουτουλλά²⁸ (εικ.69). Η εικόνα του Προδρόμου αρχικά έφερε στο κάτω μέρος κοντάρι, το οποίο χρησίμευε για τη στήριξη και τη λιτάνευσή της²⁹.

Το ίδιο εργαστήριο που ιστόρησε την εικόνα του

Χριστού ζωγράφισε και την ομόθεμη εικόνα από τη Σωτήρα Αμμοχώστου (εικ.66). Ο άγνωστος ζωγράφος ιστόρησε ανάστροφα το κεφάλι του Χριστού στην εικόνα της Σωτήρας, σε σχέση με την εικόνα από τον Μουτουλλά³⁰.

Η εικόνα του αγίου Βασιλείου (εικ.70) προέρχεται από τον ομώνυμο ναό που έχει κατεδαφισθεί³¹. Ο άγιος απεικονίζεται μετωπικός από τη μέση και πάνω, τελείως αποστεωμένος, με πολυσταύριο φελώνιο και ωμοφόριο διακοσμημένο με σταυρούς. Με το δεξιό χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά κλειστό βιβλίο³².

Η εικόνα της Θεοτόκου δεξιοκρατούσας Οδηγήτριας (εικ.68) προέρχεται από τον ναό της Αγίας Παρασκευής και παρουσιάζει ομοιότητες με την εικόνα του Χριστού από τον Μουτουλλά³³ (εικ.64). Το υπερυψωμένο πλαίσιο φέρει προετοιμασία, αλλά για άγνωστο λόγο δεν έχουν ζωγραφισθεί σκηνές³⁴.

Η εικόνα της Θεοτόκου Οδηγήτριας (εικ.65), του 13ου-14ου αιώνα, προέρχεται από τον ναό της Αγίας Παρασκευής στον Μουτουλλά³⁵. Οι μορφές παρουσιάζονται ξυλόγλυπτες, πιο ογκώδεις και στατικές, με ρώθωνες σχεδόν στρογγυλούς.

ΠΕΔΟΥΛΑΣ

Η εικόνα της Κοίμησης της Θεοτόκου (εικ.14), που φυλασσόταν στον ναό του Τιμίου Σταυρού στον Πεδουλά, χρονολογήθηκε στο πρώτο τέταρτο του 13ου αιώνα και παρουσιάζει επιδράσεις από τη Δύση. Στην εικόνα διατηρούνται τα αναγνωρίσιμα από τη βυζαντινή τέχνη χαρακτηριστικά του Χριστού, της Θεοτόκου και των Αποστόλων, προπαντός ως προς την εικονογραφία, αλλά εισάγονται και νέα στοιχεία, όπως η κόκκινη δόξα του Χριστού, οι ανάγλυφοι γύψινοι φωτοστέφανοι του Χριστού και της Θεοτόκου, ενώ οι μορφές των Αποστόλων παρουσιάζουν βαριές αναλογίες.

Στο ίδιο εργαστήριο αποδόθηκε και η βιογραφική εικόνα με σκηνές από τη ζωή και το Πάθος του Χριστού (όψιμος 13ος αιώνας) από τον ναό του Αγίου Ονουφρίου στον Πεδουλά. Οι δύο εικόνες συνδέονται εικονογραφικά και τεχνολογικά με την υστεροκομνήνεια τέχνη της Κύπρου. Τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά θυμίζουν την εικόνα του Χριστού από τον ναό της Παναγίας του Άρακα στα Λαγουδερά, καθώς και τη σκηνή της Κοίμησης σε τοιχογραφία στον ίδιο ναό (1192).

Η βιογραφική εικόνα της αγίας Μαρίας (εικ.80) από τον ομώνυμο ξυλόστεγο ναό στον Πεδουλά παρουσιάζει δυτικές επιδράσεις, με τη μορφή της αγίας να εμφανίζεται έντονα σχηματοποιημένη, χωρίς όγκο, ενώ γραμμικά στοιχεία χρησιμοποιούνται για την απόδοση των χαρακτηριστικών των προσώπων. Οι γύψινες διακοσμήσεις της εικόνας φέρουν φυτικά μοτίβα και κρινάνθεμα (*fleur de lys*), έμβλημα των Λουζινιανών βασιλέων της Κύπρου, στους οποίους

²³Γερασίου, Παπαϊωακείμ 2000, 248-249.

²⁴Χατζηχριστοδούλου 2000γ: 262-265.

²⁵Οι εικόνες βρίσκονται σήμερα στο Μουσείο της Μονής Κύκκου.

²⁶Περδίκης 2010: 346.

²⁷Περδίκης 2010: 347.

²⁸Περδίκης 2010: 349.

²⁹Παπαγεωργίου 1997β: 110-111. Περδίκης 2009: 74-75.

³⁰Χατζηχριστοδούλου χ.χ.

³¹Περδίκης 2010: 348. Η εικόνα εκτίθεται σήμερα στο Μουσείο της Μονής Κύκκου.

³²Περδίκης 2000: 244-245.

³³Περδίκης 2010: 350.

³⁴Vokotopoulos 1999: 161-177, ιδίως 161-165.

³⁵Περδίκης 2010: 351.

in big letters «<METANOIT>TE INGIK<E> GAR I VASI/A TON /OURANO<N>» (Repent; Ingiken gar the kingdom of heaven). There is some interest in the frame as well which is decorated with a wavy strip and imitation pearls. The icon consists of two planks and two trims nailed at the back side with handmade nails. At the lower trim there is a written cross. The icon could be dated towards the 13th/14th century.

MOUTOULLAS

From the church of Panagia Moutoulla with the unique set of murals dated, 1280, which is saved on the island come three icons²⁴, of Christ²⁵ (fig.64), the Virgin and Child²⁶ (fig.65) and Saint John the Baptist with the donor being the owner of the church Ioannis Moutoullas (fig.69). The icon of the Baptist²⁷ at first had a spear at the bottom, which was used for the support and the procession of the icon²⁸.

In the same workshop that he worked on the icon of the Christ he also painted the icon from Sotira in Famagusta with the same theme (fig.66). The unknown painter worked on the Sotira icon by putting the head of Christ in reverse compared to the icon from Moutoullas²⁹.

The icon of Agios Vasileios (13th century) (fig.70) comes from the homonym church which has been demolished³⁰. The saint is depicted frontal from the waist up, totally ossified with a polystafri felonio and a scapular decorated with crosses. With his right hand he blesses and with his left hand he holds a closed book³¹.

The icon of the Mother of God dexiokratousa (holding on the right) Hodegetria (second half of the 13th century) (fig.68) comes from the church of Agia Paraskevi and it has similarities with the icon of Christ (fig.64) from Moutoullas³². The elevated frame has a preparation, but for an unknown reason there are no scenes painted³³.

The icon of the Mother of God Hodegetria (fig.65) of the 13th-14th comes from the church of Agia Paraskevi in Moutoullas³⁴. The figures are presented carved, more massive and static and the nostril almost round.

PEDOULAS

The icon of the Dormition of Mary (fig.14) which was kept in the church of the Holy Cross in Pedoulas was dated in the first quarter of the 13th century and it presents influence from the West. On the icon the

recognisable from the byzantine art characteristics of the Christ, the Mother of God and the apostles are preserved, especially the iconography, but new elements are introduced like the red glory of Christ, the sculpted plaster halos of Christ and the Mother of God, while the apostles' figures present heavy proportions.

The biographical icon with scenes from the Christ's life and Passion (late 13th century) from the church of Saint Onoufrios in Pedoulas was attributed to the same workshop. The two icons are connected pictorially and stylistically with the post-komnenian art of Cyprus. The facial characteristics remind us the icon of Christ from the church of Panagia tou Araka in Lagoudera and the scene of the Assumption on a mural in the same church (1192).

The biographical icon of Agia Marina (last quarter of the 13th century) (fig.80) from the homonym wooden roof church in Pedoulas presents western influences, with the saint's figure being presented highly stylized, without volume, whilst linear elements are used for the attribution of facial characteristics. The plaster decorations of the icon have floral motifs and lis (*fleur de lys*), emblems of the Lusignan kings of Cyprus, who owned the region of Marathasa. With the same attire the same saint is illustrated on an icon, probably from Syria³⁵.

The icon of Merciful Christ (or Chrysosotiros as it is known) (last quarter of the 13th century) (fig.67) from the occupied Akanthou, which is temporarily kept in the church of Saint Mamas in the as well occupied Morphou, can be attributed to the same workshop³⁶.

From Saint Onoufrios church comes the impressive for the quality of its painting icon of Virgin Mary, which copies post-komnenian patterns³⁷.

The icon of Panagia Hodegetria (late 13th century) (fig.63) from the chapel of Panagia Vorini, it is the work of one of the painters that carried out the murals in the church of Panagia Moutoulla (1280), who seems that he has used the same anthibolon with that of the mural at the church mentioned. At the back side a cross is depicted with the inscription «J(ESU)S C(HRIS)T S(ON) OF G(O)D NIKΑ³⁸. The icon has similarities with a cypriot icon with the same subject in the monastery of Sinai dating to the last quarter of the 13th century³⁹.

PERISTERONA

In the church of Agios Varnavas and Ilarionas in Peristerona two separate icons are kept, which are attributed to the same workshop and present stylistic differences from the other saved icons of the 13th century on the island. The icons are naive.

The icon of the Virgin and Child (13th century) (fig.43)

²⁴The icons are now at the Kykkos Monastery Museum.

²⁵Περδίκης 2010: 346.

²⁶Περδίκης 2010: 347.

²⁷Περδίκης 2010: 349.

²⁸Παπαγεωργίου 1997β: 110-111. Perdakis 2009: 74-75.

²⁹Χατζηχριστοδούλου χ.τ.

³⁰Περδίκης 2010: 348. The icon is now exhibited at the Kykkos Monastery Museum.

³¹Περδίκης 2000: 244-245.

³²Περδίκης 2010: 350.

³³Vokotopoulos 1999: 161-177, especially 161-165.

³⁴Περδίκης 2010: 351.

³⁵Παπαγεωργίου 1997α: 112-113. Folda 1988: 126.

³⁶Christ's face is dated to the 13th century, whereas the rest painting surface is due to a subsequent interference (16th century).

³⁷Χατζηχριστοδούλου 2011, 72-73.

³⁸Γερασίου 2000: 266-267.

³⁹Evans, 2004: 128-130.

ανήκε η περιοχή της Μαραθάσας. Με την ίδια ενδυμασία απεικονίζεται η αγία Μαρίνα και σε άλλη εικόνα, πιθανώς από τη Συρία³⁶.

Στο ίδιο εργαστήριο θα μπορούσε να αποδοθεί και η εικόνα του Χριστού Ελεήμονος (ή Χρυσοσώτηρος, όπως είναι γνωστή) (εικ.67), από την κατεχόμενη Ακανθού, η οποία φυλάσσεται προσωρινά στον ναό του Αγίου Μάμαντος στην επίσης κατεχόμενη Μόρφου³⁷.

Από τον ναό του Αγίου Ονουφρίου προέρχεται και η εντυπωσιακή για την ποιότητα της ζωγραφικής της εικόνα των Εισοδίων της Θεοτόκου, η οποία αντιγράφει υστεροκομνήνεια πρότυπα³⁸.

Η εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας (εικ.63), από το εξωκλήσι της Παναγίας Βορινής, είναι έργο ενός από τους ζωγράφους που εκτέλεσαν τις τοιχογραφίες στον ναό της Παναγίας του Μουτουλλά (1280), ο οποίος φαίνεται ότι χρησιμοποίησε το ίδιο ανθίβολο με εκείνο της τοιχογραφίας στον εν λόγω ναό. Στην πίσω πλευρά απεικονίζεται σταυρός με την επιγραφή «Ι[ΗΣΟΥ]Σ Χ[ΡΙΣΤΟ]Σ Υ[ΙΟΣ] Θ[ΕΟΥ] ΝΙΚΑ»³⁹. Η εικόνα παρουσιάζει ομοιότητες με ομόθεμη κυπριακή στη Μονή του Σινά, που χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 13ου αιώνα⁴⁰.

ΠΕΡΙΣΤΕΡΩΝΑ

Στον ναό των Αγίων Βαρνάβα και Ιλαρίωνος, στην Περιστερώνα, φυλάσσονται δύο ξεχωριστές εικόνες, οι οποίες αποδίδονται στο ίδιο εργαστήριο και παρουσιάζουν τεχνοτροπικές διαφορές από τις άλλες σωζόμενες εικόνες του 13ου αιώνα στο νησί. Οι εικόνες είναι λαϊκότερες.

Η εικόνα της Βρεφοκρατούσας Θεοτόκου (13ος αιώνας) (εικ.43) σε παραλλαγή της Κυκκώτισσας συνδέθηκε με την ανατολική τέχνη, όπως αυτή αναπτύχθηκε από διάφορες εθνικές ομάδες που ζούσαν στην Κύπρο επί Φραγκοκρατίας. Ανήκει στο ίδιο εργαστήριο που ιστόρησε την εικόνα του αγίου Βαρνάβα (13ος αιώνας) (εικ.) από τον ίδιο ναό. Σχεδιαστικά, η εικόνα μοιάζει με την Κυκκώτισσα από το δίπτυχο της Μονής Σινά⁴¹. Η Θεοτόκος είναι γυρισμένη προς το πλάι και η ταινία στις παρυφές των ενδυμάτων της κοσμεύεται με μαργαριτάρια. Ο διάκοσμος της καλύπτρας της είναι όμοιος με εκείνον της Παναγίας Θεοσκεπάστης (εικ.19) από την Κάτω Πάφο και της Παναγίας Κυκκώτισσας (εικ.86) στον Παλιόμυλο. Ο Χριστός, στην εικόνα από τον Παλιόμυλο, είναι γυρισμένος σε στάση τριών τετάρτων. Το υπερυψωμένο πλαίσιο κοσμεύεται με ρομβόσχημα, κυματιστά μοτίβα.

Η άλλη εικόνα απεικονίζει τον άγιο Βαρνάβα (13ος αιώνας) (εικ.42), τοπικό άγιο της Περιστερώνας, οποίος τιμάται με τον όσιο Ιλαρίωνα στις 21 Οκτωβρίου⁴².

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κουμπωμένος μανδύας του οσίου, ο οποίος στερεώνεται στο ύψος του λαιμού με καρφίτσα, καθώς και ο ανάλαβός του, που κοσμεύεται με κόκκινους και λευκούς σταυρούς. Στην άνω αριστερή γωνία από τεταρτοκύκλιο ουρανού βγαίνει άγγελος, ενώ ένας δεύτερος εικονίζεται στα δεξιά⁴³.

Ορισμένα χαρακτηριστικά και στις δύο εικόνες, όπως τα μακριά μυτερά δάκτυλα, ομοιάζουν με εκείνα στην εικόνα της αγίας Μαρίας, πιθανώς από τη Συρία, που βρίσκεται σήμερα στο Χιούστον⁴⁴.

ΠΛΑΤΑΝΙΣΤΑΣΑ

Στην εικόνα της Παναγίας Βρεφοκρατούσας στον τύπο της Οδηγήτριας (13ος αιώνας) (εικ.47) επιβιώνουν τεχνοτροπικά στοιχεία της κομνήνειας περιόδου, όπως τα μακριά δάκτυλα και η κόκκινη κηλίδα στο μάγουλο. Το βάθος είναι ανάγλυφο και για τη διακόσμησή του χρησιμοποιήθηκαν τετράγωνες σφραγίδες με χιαστί μοτίβα. Οι φωτοστέφανοι κοσμούνται με φυτικά μοτίβα και ρόδακες. Ανάγλυφα στοιχεία των φωτοστεφάνων φέρουν χρώμα και δίνουν την εντύπωση παρόμοιων μεταλλικών αντικειμένων διακοσμημένων με πολύτιμους λίθους. Παρεμβάλλονται μοτίβα από ρόμβους. Ρόμβοι κοσμούν και το μαφόριο της Θεοτόκου, όπως και το γραπτό υπερυψωμένο πλαίσιο της εικόνας. Διακόσμηση με ρόμβους, πιθανόν του 13ου αιώνα, υπάρχει και στο πλαίσιο της εικόνας της Παναγίας του Άρακα⁴⁵.

Η εικόνα με τους αγίους Αναργύρους (μέσα 13ου αιώνα) (εικ.90), από τον ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στην Πλατανιστάσα, ακολουθεί ως προς τη θέση απεικόνισης των μορφών την εικόνα των Αρχαγγέλων από τον Καλοπαναγιώτη. Στο κέντρο απεικονίζονται –σε κακή κατάσταση διατήρησης– οι μορφές δύο ιατρών αγίων, πιθανώς του Κοσμά και του Δαμιανού, οι οποίοι αναγνωρίζονται από την ταινία/οράριο που τοποθετείται γύρω από τον λαιμό και πέφτει μπροστά, όπως και σε εικόνα των αρχών του 14ου αιώνα από τον Καλοπαναγιώτη. Στο άνω τμήμα του υπερυψωμένου πλαισίου απεικονίζεται η Μικρή Δέηση. Στο πλαίσιο, δεξιά και αριστερά, απεικονίζονται –ανά τρεις– έξι άγιοι. Στα δεξιά, χαμηλά εικονίζεται ετεροκεφαλόφορος άγιος διάκονος, ο οποίος μπορεί να ταυτισθεί με τον άγιο Εύπλο (εικ.57). Ο Εύπλος απεικονίζεται από τον ζωγράφο Φίλιππο Γουλ στον Άγιο Μάμα στον Λουβαρά και στον ναό του Τιμίου Σταυρού του Αγιασμάτι, πλησίον της Πλατανιστάσας⁴⁶.

ΦΛΑΣΟΥ

Η εικόνα του αγίου Ονουφρίου (εικ.75) από τη Φλάσου διασώζει μικρό τμήμα από το δεξιό μέρος της μορφής του αγίου, ο οποίος θα απεικονιζόταν ολόσωμος, γυμνός και δεόμενος, κατά τη συνήθη εικονογραφία του. Ο άγιος παλαιότερα ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στο Τρόδος (μετοχιακός ναός Μαχαιρά) και ιδιαίτερα στα χωριά της Μαραθάσας, με ναούς όπως

³⁶ Παπαγεωργίου 1997α: 112-113. Folda 1988: 126.

³⁷ Το πρόσωπο του Χριστού χρονολογείται στον 13ο αιώνα, ενώ η υπόλοιπη ζωγραφική επιφάνεια οφείλεται σε μεταγενέστερη επέμβαση (16ος αι.).

³⁸ Χατζηχριστοδούλου 2011, 72-73.

³⁹ Γερασίμου 2000: 266-267.

⁴⁰ Evans, 2004: 128-130.

⁴¹ Χατζηχριστοδούλου 2011ε: 56-57.

⁴² Χατζηχριστοδούλου 2011β: 102-103.

⁴³ Χατζηχριστοδούλου 2011β: 102-103.

⁴⁴ Folda 1988: 126.

⁴⁵ Χατζηχριστοδούλου 2011θ: 54-55.

⁴⁶ Χατζηχριστοδούλου 2002: 235-236. Αργυρού, Μυριανθεύς 2009: 18.

in a variant of the Kykkotissa was connected to the art from the Middle East, as this was developed by different national groups who lived in Cyprus during the Frankish period. It belongs to the same workshop that worked on the icon of saint Varnavas (13th century) (fig.19) from the same church. In design the icon is similar to Kykkotissa from the diptych of the Sinai Monastery⁴⁰. The Virgin is turned sideways and the strip at the edges of her clothing is decorated with pearls. The decoration of her hood is similar to that of Panagia Theoskepasti (fig.86) from Kato Paphos and Panagia Kykkotissa in Paliomylos. The Christ in the icon from Paliomylos is turned in three quarters attitude. The elevated frame is decorated with diamond shaped, wavy patterns.

The other icon shows St Barnabas (13th century) (fig.42), local saint of Peristerona, who is honoured with Saint Ilarionas on the 21st of October⁴¹. What is of interest is his buttoned mantle, which is secured on neck level with a brooch and his tunic which is decorated with red and white crosses. On the upper left corner quadrant of sky there comes an angel, whilst a second one is depicted on the right⁴².

Some characteristics on both icons, like the long pointed fingers, are similar to those on the icon of St Marina probably from Syria which is now in Houston⁴³.

PLATANISTASA

On the icon of Virgin Hodegetria (13th century) (fig.47) there survive stylistic elements of the komnenian period, like the long fingers and the red spot on the cheek. The background is repousse and for its decoration square seals with cross patterns were used. The halos are decorated with floral motifs and rosettes. Relief elements of the halos have colour and give the impression of similar metallic objects decorated with precious stones. Patterns of diamonds are inserted. Diamonds decorate the maphorion of the Virgin and the written elevated frame of the icon. A diamond decoration probably of the 13th century there also exists on the frame of the icon of Panagia tou Araka⁴⁴.

The icon with agioi Anargyroi (middle of the 13th century) (fig.90) from the church of Archangel Michael in Platanistasa follows as far as the position of the figures is concerned the icon of the Archangels in Kalopanagiotis. In the centre they are illustrated in a bad condition of conservation the figures of two doctor saints, probably of Kosmas and Damianos, whom are recognised by the strip/orario which is placed around the neck and falls ahead, as well as in an icon of the beginning of the 14th century from Kalopanagiotis. At the upper section of the elevated frame the G. Prayer is illustrated. In the frame right and left six saints are illustrated, in threes. On the right, at low ebb saint deacon is illustrated holding the head of a bearded old

saint. The diacon can be identified with saint Efplos (fig.57). Efplos is illustrated by the painter Philip Goul in Agios Mamas in Louvaras and at the church of the Holy Cross of Agiasmati near Platanistasa⁴⁵.

FLASOU

The icon of saint Onoufrios (late 13th century) (fig.75) from Flasou saves a small part from the right side of the saint's figure, whom he would be illustrated full body, naked and praying according to its normal iconography. In the older days the saint was quite popular in Troodos (metochiakos church of Machairas) and especially in the villages of Marathasa with churches, like in Pedoulas and Prodromos⁴⁶ and with illustrations in monumental painting and portable icons like for example from the aforementioned communities and from Kalopanagiotis⁴⁷. It should be noted that opposite the village of Moutoullas there was a housing estate with the name Agios Onoufrios. In the Icon-store of the Monastery of Agios Ioannis Lampadisits an icon is exposed with Panagia Hodegetria and saints Onoufrios and Christopher which is later to the 13th century⁴⁸. The wooden plank with the spear from Kalopanagiotis saves very little details from the painting of the icon. A small part of the halo is preserved. The icon had elevated frame.

CROSSES, KALOPANAGIOTIS

Big medieval processional cross (prob. 13th /14th c.) with flattened arms (fig.72). The arms have horseshoe ends, on both sides, and hemispherical epimila at the edges. St. Perdakis states that the traces of lead which are preserved in the middle of the obverse, are due to a pasted adjunct parapet that existed, maybe with a pictorial representation. Four drops decorate the arms of the cross and the parapet. On the basis of the cross there is a hole for its support.⁴⁹

PLATANISTASA

The copper cross (13th century) (fig.73) from the church of Archangel Michael in Platanistasa represents the Crucified and on the upper part of the vertical arm the hand of God blessing. It is decorated with enamels of white, yellow, blue and green. From the figure of Christ only the outline is maintained. It has holes which show that He was committed somewhere⁵⁰.

⁴⁰Χατζηχριστοδούλου 2011ε: 56-57.

⁴¹Χατζηχριστοδούλου 2011β: 102-103.

⁴²Χατζηχριστοδούλου 2011β: 102-103.

⁴³Folda 1988: 126.

⁴⁴Χατζηχριστοδούλου 2011η: 54-55.

⁴⁵Χατζηχριστοδούλου 2002: 235-236. Argyrou, Myrianthefts 2009: 18.

⁴⁶Χατζηχριστοδούλου 2011δ: 108-109.

⁴⁷The icon is unpublished. It was found and preserved in 2016.

⁴⁸Νεόφυτος 2008: 31.

⁴⁹Περδίκης 2000β: 454-455.

⁵⁰Χατζηχριστοδούλου 2011ι: 234-235.

στον Πεδουλά και τον Πρόδρομο⁴⁷ και με απεικονίσεις στη μνημειακή ζωγραφική και σε φορητές εικόνες, όπως λ.χ. από τις προαναφερθείσες κοινότητες και από τον Καλοπαναγιώτη⁴⁸. Πρέπει να σημειωθεί ότι, απέναντι από χωριό Μουτουλλάς, υπήρχε οικισμός με την ονομασία Άγιος Ονούφριος. Στο Εικονοφυλάκιο της Μονής του Αγίου Ιωάννη Λαμπαδιστή εκτίθεται μεταγενέστερη του 13ου αιώνα εικόνα, με την Παναγία Οδηγήτρια και τους αγίους Ονούφριο και Χριστοφόρο⁴⁹.

Η ξύλινη σανίδα με το κοντάρι της από τον Καλοπαναγιώτη διασώζει ελάχιστα στοιχεία από τη ζωγραφική της εικόνας. Διατηρείται μικρό τμήμα του φωτοστέφανου. Η εικόνα είχε υπερυψωμένο πλαίσιο.

ΣΤΑΥΡΟΙ, ΚΑΛΟΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Μεγάλος μεσαιωνικός σταυρός λιτανείας (πιθ. 13ος /14ος αι.) με πεπλατυσμένες κεραίες (εικ.72). Οι κεραίες έχουν πεταλόσχημες απολήξεις και φέρουν και από τις δύο όψεις στις άκριες ημισφαιρικά επίμηλα. Ο Στ. Περδίκη αναφέρει ότι τα ίχνη μολύβδου, που διατηρούνται στο μέσο της κύριας όψης, οφείλονται σε επικολλημένο επιπρόσθετο στηθάριο που υπήρχε, ίσως με εικονιστική παράσταση. Τέσσερις σταγόνες διακοσμούν τις κεραίες του σταυρού και το στηθάριο. Στη βάση του σταυρού υπάρχει οπή για τη στήριξή του⁵⁰.

ΠΛΑΤΑΝΙΣΤΑΣΑ

Ο χάλκινος σταυρός (εικ.73) από τον ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στην Πλατανιστάσα παριστάνει τον Εσταυρωμένο και στο άνω μέρος της κάθετης κεραίας το χέρι του Θεού να ευλογεί. Κοσμείται με σμάλτα χρώματος λευκού, κίτρινου, μπλε και πράσινου. Από τη μορφή του Χριστού διατηρείται μόνο το περίγραμμα. Φέρει οπές, που δηλώνουν ότι ήταν κάπου προσηλωμένος⁵¹.

Σταυρός (25,4 x 13 εκ.), 13ος αιώνας.
Ναός Αρχαγγέλου Μιχαήλ, Πλατανιστάσα.

Cross (25,4 x 13 cm), 13th century.
Archangel Michael Church, Platanistasa.

⁴⁷ Χατζηχριστοδούλου 2011δ: 108-109.

⁴⁸ Η εικόνα είναι αδημοσίευτη. Εντοπίστηκε και συντηρήθηκε το 2016.

⁴⁹ Νεόφυτος 2008: 31.

⁵⁰ Περδίκη 2000β: 454-455.

⁵¹ Χατζηχριστοδούλου 2011ι: 234-235.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ (1191-1300)

ICONS OF CYPRUS (1191-1300)

Εικ.1 Παναγία Αρακιώτισσα (103,3 x 73,5 εκ.), γύρω στο 1192.
Από τον ναό Παναγίας του Άρακα, Λαγουδερά.
Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.070).
Fig.1 Virgin Arakiotissa (103,3 x 73,5 cm), around 1192,
from the church of Virgin Mary of Arakas, Lagoudera.
Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.070).

Εικ.2 Χριστός Ευλογών (104,5 x 71 εκ.), γύρω στο 1192.
Από τον ναό Παναγίας του Άρακα, Λαγουδερά.
Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.067).
Fig.2 Christ Blessing (104,5 x 71 cm), around 1192,
from the church of Virgin Mary of Arakas, Lagoudera.
Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.067).

Εικ.3 Μήτηρ Θεού η Ελεούσα (73 x 46 εκ.),
1183. Εγκλείστρα Αγίου Νεοφύτου, Τάλα.
Fig.3 Mother of God Eleousa (73 X 46 cm),
1183, Egkleistra St Neophytos, Tala.

Εικ.4 Ιησούς Χριστός ο Φιλάνθρωπος (73 x 46 εκ.),
1183. Εγκλείστρα Αγίου Νεοφύτου, Τάλα.
Fig.4 Jesus Christ the Philanthropist (73 X 46 cm),
1183, Egkleistra St Neophytos, Tala.

Εικ.5 Χριστός Ευλογών (110,5 x 62,5 εκ.), τέλη 12ου αιώνα.
Ναός Παναγίας, Αγρός

Fig.5 Christ Blessing (110.5 X 62.5 cm),
end of the 12th century, church of Virgin Mary, Agros

Εικ.6 Παναγία Αγριότισσα (115 X 84 εκ.), τέλη 12ου αιώνα
με επιζωγραφήσεις 1586, ναός Παναγίας, Αγρός.

Fig.6 Virgin Agriotissa (115 x 84 cm), late 12th century
with later over-paintings 1586, Virgin church, Agros,.

Εικ.7 Παναγία Ελεούσα (100 X 59 εκ.), τέλη 12ου αιώνα,
από το Καθολικό της Μονής Αγίου Σάββα της Κάρνου,
Βυζαντινό Μουσείο Πάφου.

Fig.7 Virgin Eleousa (100 x 59 cm), late 12th century,
the Monastery of St. Savvas of Karon, Paphos Byzantine Museum.

Εικ.8 Παναγία γλυκοφιλούσα (95 x 59 εκ.),
από τον ναό Παναγίας Χρυσαιινιώτισσας.
Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (ΒΜΙΑΜ.018).

Fig.8 Jesus Christ the Philanthropist (95 x 59 cm),
1183, Egkleistra St Neophytos, Tala.
Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.018).

Εικ.9 Ο Ελκόμενος (112 X 83,5 εκ.), τέλη 12ου αιώνα, από τον ναό Τιμίου Σταυρού, Πελένδρι. Ναός Παναγίας Καθολικής, Πελένδρι.
Fig.9 The Helkomenos (112 x 83.5 cm), late 12th century, from the the church of Holy Cross, Pelendri. Church of the Virgin Katholiki, Pelendri.

Εικ.10 Αρχάγγελος Μιχαήλ (66 X 38 εκ.), γύρω στο 1200, από τη Μονή Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου, Κουτσοβέντης.
Fig.10 Archangel Michael (66 X 38 cm), circa 1200, from the Monastery of St. John Chrysostom, Koutsoventis.

Εικ.11 Υπαπαντή (51,3 x 15 εκ.), τέλος 12ου-αρχές 13ου αιώνα. Από το καθολικό της Ι. Μονής του Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστού, Καλοπαναγιώτης. Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.178).
Fig.11 Candlemas (51.3 x 15 cm), late 12th - early 13th century, from the Monastery of St. John Lampadistis Kalopanagiotis. Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.178).

Εικ.12 Παναγία δεξιοκρατούσα Οδηγήτρια, τέλη 12ου αιώνα με μεταγενέστερες επιζωγραφήσεις, ναός Παναγίας, Λάνεια. (92 X 63,5 εκ.).
Fig.12 Dexiokratousa Virgin Hodegetria (92 x 63.5 cm), late 12th century with later over-paintings, Church of the Virgin, Laneia.

Εικ.13 Παναγία Βρεφοκρατούσα, (101 x 55,5 εκ.),
τέλη 12ου-αρχές 13ου αιώνα. Από την Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου.
Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.454).
Fig.13 **Virgin and Child** (101 x 55.5 cm), late 12th-early 13th century,
from the Holy Archbishopric of Cyprus.
Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.454).

Εικ.14 Κοίμηση της Θεοτόκου (98 x 66 εκ.), αρχές 13ου αιώνα.
Από τον ναό Τιμίου Σταυρού, Πεδουλάς.
Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.12).
Fig.14 **Dormition of the Virgin** (98 x 66 cm), early 13th century,
from the church of the Holy Cross, Pedoulas.
Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.12).

Εικ.15 Βημόθυρο με τον Ευαγγελισμό (102 X 62 εκ.),
γύρω στο 1200, ναός Τιμίου Σταυρού, Λεύκαρη
Fig.15 **Royal Doors with the Annunciation** (102 x 62 cm),
circa 1200, Church of the Holy Cross, Lefkara.

Εικ.16 Εις Άδου Κάθοδος (39 X 29 εκ.), αρχές 13ου αιώνα,
από τη Μονή Παναγίας Αμασγού, Μονάγρι.
Fig.16 **Descent into Ades** (39 X 29 cm), early 13th century,
from the the Monastery Amasgous, Monagri.

Εικ.17 Τμήμα επιστυλίου (41 x 65 εκ.) με την Αποκαθήλωση, τον Επιτάφιο θρήνο και την Εις Ἄδου Κάθοδο, αρχές 13ου αιώνα. Στην πίσω πλευρά του απεικονίζεται ο Απόστολος Πέτρος (17ος αιώνας). Από την Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου. Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.437).

Fig. 17 Section of epistyle (41 x 65 cm) with the **Deposition of Christ**, the **Lamentation** and the **Descent into Hades**, early 13th century. On the back is depicted the **Apostle Peter**, 17th century. From the Holy Archbishopric of Cyprus. Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.437).

Εικ.18 Τμήμα επιστυλίου (41 x 63,5 εκ.) με την παράσταση του Λίθου, το “Χαίρε” των Μυροφόρων και την Ψηλάφηση του Θωμά, αρχές 13ου αιώνα. Στην πίσω πλευρά απεικονίζεται ο Απόστολος Λουκάς (17ος αιώνας). Από την Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου. Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.564).

Fig. 18 Section of epistyle (41 x 63.5 cm) with the **empty Grave**, **Noli me Tangere** and part of the **Doupting Thomas**, early 13th century. On the reverse side depicts the **Apostle Luke**, 17th century. From the Holy Archbishopric of Cyprus. Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.564).

Εικ.19, 20 Αμφιπρόσωπη εικόνα της Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας και του αγίου Ιακώβου του Πέρση (99,5 X 70 εκ.),
τέλη 12ου – αρχές 13ου αιώνα, Βυζαντινό Μουσείο Πάφου.

Fig.19, 20 Bilateral icon of the Virgin and Child and Saint James the Persian (99,5 X 70 cm),
late 12th- early13th century, Byzantine Museum of Paphos.

Εικ.21 Παναγία Ελεούσα (106 X 73 εκ.), πρώτο ήμισυ 13ου αιώνα,
από τον ναό Παναγίας Χρυσалиνιώτισσας, Λευκωσία.
Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.22).

Fig. 21 Virgin Eleousa (106 x 73 cm), first half of the 13th century,
from the church of the Virgin church Chrysaliniotissa,
Nicosia. Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.22).

Εικ.22 Παναγία Δεξιοκρατούσα (96,5 x 62,5 εκ.), αρχές 13ου αιώνα.
Ναός Παναγίας Γαλακτοτροφούσας, Δωρός.

Fig. 22 Virgin Dexiokratousa (96.5 x 62.5 cm), early 13th century,
from the church of the Virgin Galaktotrofousa, Doros.

Εικ.23 Παναγία Βλαχερνίτισσα, 13ος αιώνας, από τον ναό του Τιμίου Σταυρού, Ασκά, Μουσείο της Ιεράς Μητροπόλεως Ταμασού και Ορεινής στο Επισκοπείο (TE2263)

Fig.23 Virgin Blachernitissa, 13th century, from the church of the Holy Cross, Askas, Museum of the Holy Bishopric of Tamasos and Oreinis, Episkopeio (TE2263)

Εικ.24, 25 Αμφιπρόσωπη εικόνα Σταύρωσης και Παναγίας Οδηγήτριας (70 x 43 εκ.), αρχές 13ου αιώνα. Από τον ναό Αγίου Λουκά, Λευκωσία. Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BΜΙΑΜ.5).

Fig.24, 25 Bilateral icon: Crucifixion - Virgin Hodegetria (70 x 43 cm), early 13th century, from the of church Saint Luke, Nicosia. Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BΜΙΑΜ.5).

Εικ.26 Ξύλινος γραπτός σταυρός (110,3 x 80,9 εκ.), αρχές 13ου αιώνα, από τον ναό του Τιμίου Σταυρού, Ασκά. Μουσείο Ιεράς Μητροπόλεως Ταμασού και Ορεινής, Επισκοπεϊό (TE2233).

Fig.26 **Wooden painted Cross** (110,3 x 80,9 cm), early 13th century, from the church of the Holy Cross, Askas. Museum of the Bishopric of Tamassos and Oreinis, Episkopeio (TE2233).

Εικ.27 Αμφιπρόσωπη εικόνα Παναγίας Ελεούσας-Αρχαγγέλου (95 X 58 εκ), πρώτο ήμισυ 13ου αιώνα, από τον ναό Αρχαγγέλου Μιχαήλ, Ανώγυρα. Βυζαντινό Μουσείο Πάφου.

Fig. 27 Bilateral icon **Virgin Eleousa-Archangel** (95 X 58 cm), first half 13th century, from the church of Archangel Michael, Anogyra. Byzantine Museum of Paphos.

Εικ.28 Απόστολος Φίλιππος με βιογραφικές σκηνές (150,5 X 107,5 εκ.), 13ος αιώνας. Ναός Αγίου Φιλίππου, Άρσος.
Fig.28 Vita-icon of Apostle Philip (150.5 x 107.5 cm), 13th century. Church of St. Philip, Arsos.

Εικ.29 Αμφιπρόσωπη εικόνα Σταύρωσης και Παναγίας (80 x 55 εκ.), α' ήμισυ 13ου αιώνα (η Παναγία χρονολογείται στον 17ο αιώνα). Από τον ναό Παναγίας Ελεούσης, Κοράκου. Σήμερα στο Επισκοπείο Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου, Ευρύχου.
Fig.29 Bilateral icon of the Crucifixion and Virgin and Child (80 X 55 cm), a 13th century half (Virgin and Child dates from the 17th century). From Panagia Eleousa church, Korakou. Today in the Bishopric of Morphou Evrychou.

Εικ.30 Αμφιπρόσωπη εικόνα (113 x 84 εκ.) Παναγίας Καλιονίτισσας (13ος αιώνας και 1539) και Σταύρωσης (13ος αιώνας). Ναός Αγίας Άννας, Καλιάνια.
Fig.30 Bilateral icon (113 x 84 cm) Virgin Kalionitissa (13th century and 1539) and Crucifixion (13th century), church of St. Anna, Kalianos.

Εικ.31, 32 Τεμάχιο αμφιπρόσωπης εικόνας **Θεοτόκου και Σταύρωσης** (84 x 30 εκ.), 13ος αιώνας. Από τον ναό Παναγίας, Σια. Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.241).

Fig.31, 32 Part of bilateral icon **Virgin and Crucifixion** (84 x 30 cm), 13th century, from the church Our Lady, Sia. Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.241).

Εικ.33 **Γέννηση του Χριστού** (107,5 x 71,5 εκ.), 13ος αιώνας. Από την Ιερά Αρχιεπισκοπή. Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.466).

Fig.33 **The Nativity of Christ** (107,5 X 71,5 cm), 13th century, from the Holy Archbishopric of Cyprus. Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.466).

Εικ.34 **Προφήτης Ηλίας** (85 x 66 εκ.), α' ήμισυ 13ου αιώνα. Από το καθολικό της Ι. Μονής Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστού, Καλοπαναγιώτης. Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.16).

Fig.34 **Prophet Elias** (85 x 66 cm), first half of the 13th century, from the Monastery of St. John Lampadistis, Kalopanagiotis, Nicosia. Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.16).

Εικ.35 **Η Ανάληψη του Προφήτη Ηλίου** (92 x 59 εκ.), μέσα 13ου αιώνα. Ναός Παναγίας Κιβωτού, Άγιος Θεόδωρος Αγρού.

Fig.35 **The Ascension of the Prophet Elias** (92 X 59 cm), mid 13th century. Church of Panagia Kivotos, Agios Theodoros of Agros.

Εικ.36 Παναγία Βλαχερνίτισσα (19,5 x 15,8 εκ.), 13ος αιώνας.
Από τον ναό Παναγίας Φανερωμένης, Λευκωσία.
Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BΜΙΑΜ.1).
Fig.36 Virgin Vlachernitissa (19.5 x 15.8 cm), 13th century,
from the church of Virgin Faneromeni, Nicosia.
Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BΜΙΑΜ.1).

Εικ.37 Αγία Μαρίνα και σκηνές βίου (95,5 x 42,5 εκ.),
13ος αιώνας. Ναός Τιμίου Σταυρού, Κυπερούντα.
Fig.37 Saint Marina and scenes of her life (95.5 x 42.5 cm),
13th century, church of the Holy Cross, Kyperounta.

Εικ.38 Αρχάγγελος Μιχαήλ με αγγέλους (99,5 x 77 εκ.),
μέσα 13ου αιώνα. Από το εξωκλήσι Αρχαγγέλου Μιχαήλ,
Καλοπαναγιώτης, σήμερα στο παρεκκλήσιο Ακαθίστου Ὑμνου,
Ι.Μ. Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστού, Καλοπαναγιώτης.
Fig.38 Archangel Michael with angels (99.5 x 77 cm), mid the 13th
century. From the Chapel of Archangel Michael, Kalopanagiotis,
today at the Monastery of St John Lampadistis, Kalopanagiotis.

Εικ.39 Αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ (45,5 x 41,5 εκ.),
μέσα 13ου αιώνα. Από τον ναό Αγίου Κυριακού, Ευρύχου.
Σήμερα στο Επισκοπείο Ιερής Μητροπόλεως Μόρφου, Ευρύχου.
Fig.39 Archangels Michael and Gabriel (45.5 x 41.5 cm),
mid 13th century. From the church of St. Kyriakos Evrychou,
today at the Bishopric of Morphou, Evrychou.

Εικ.40 Εις Άδου Κάθοδος (33 x 33,5 εκ.), α' ήμισυ 13ου αιώνα.
Από το καθολικό της Ι. Μονής του Αγίου Ιωάννου του Λαμπαδιστού,
Καλοπαναγιώτης. Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.4).
Fig.40 Descent into Aides (33 x 33.5 cm), first half of the 13th century,
Monastery of St. John Lampadistis, Kalopanagiotis.
Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.4).

Εικ.41 Άγιος Νικόλαος (94 x 86,5 εκ.), μέσα 13ου αιώνα.
Από τον ναό Αγίου Νικολάου, Άγιος Νικόλαος Σολέας- αργότερα στο
καθολικό της Μονής Παναγίας Σκουριώτισσας, Κατύδατα. Σήμερα στο
Επισκοπείο Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου, Ευρύχου.
Fig.41 St Nicholas (94 x 86.5 cm), mid 13th century.
From the church of St Nicholas, Agios Nikolaos Solea,
later at the Monastery of Panagia Skouriotissa, Katydata today
at the Holy Bishopric of Morphou, Evrychou.

Εικ.42 Άγιος Βαρνάβας (104 x 64 εκ.), 13ος αιώνας.
Ναός Αγίων Βαρνάβα και Ιλαρίωνος, Περιστερώνα Μόρφου.
Fig.42 Saint Barnabas (104 x 64 cm), 13th century.
Church of Saints Barnabas and Hilarion, Peristerona.

Εικ.43 Παναγία (97 X 61,5 εκ.), 13ος αιώνας.
Ναός Αγίων Βαρνάβα και Ιλαρίωνος, Περιστερώνα Μόρφου.
Fig.43 Virgin and Child (97 X 61.5 cm.), 13th century.
Church of Saints Barnabas and Hilarion, Peristerona.

Εικ.44 Παναγία Γλυκοφιλούσα (97 x 65 εκ.),
13ος αιώνας. Ναός Παναγίας Χρυσελεύσας, Φασούλα.
Fig.44 Virgin Glikofilousa (97 X 65 cm), 13th century,
from the church of the Virgin Chryseleousa, Fasoula.

Εικ.45 Παναγία Οδηγήτρια (98 x 63 εκ.),
13ος αιώνας. Ναός Ζωοδόχου Πηγής, Ζωοπηγή.
Fig.45 Virgin Hodegetria (98 X 63 cm), 13th century,
church of Zoodochos Pigi, Zoopigi.

Εικ.46 Θεοτόκος Οδηγήτρια (100 x 56 εκ.), 13ος αιώνας.
Από την Ιερά Μητρόπολη Κυρηνείας, Κερύνεια.
Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.134).
Fig.46 Virgin Hodegetria (100 x 56 cm), 13th century,
from the Holy Bishopric of Kyrenia, Kyrenia.
Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.134).

Εικ.47 Παναγία Οδηγήτρια (87 x 59 εκ.), 13ος αιώνας. Από τον ναό Αρχαγγέλου Μιχαήλ, Πλατανιστάσα. Επισκοπείο Ι. Μ. Μόρφου, Ευρύχου. Είχε κλαπεί κατά την τουρκική εισβολή του 1974 από την Ι. Μ. Κυρηνείας· εντοπίστηκε στην Αμερική το 2007, απ' όπου και επαναπατρίστηκε.
Fig.47 Virgin Hodegetria (87 x 59 cm), 13th century. From the church of Archangel Michael, Platanistasa. Today at the Bishopric of Morphou, Evrychou. It was stolen during the Turkish invasion of 1974 from the Bishopric of Kyrenia, it was repatriated from the U.S. in 2007.

Εικ.48 Παναγία Δεξιοκράτουσα (95 x 60,5 εκ.),
13ος αιώνας. Παρεκκλήσιο Αγίου Γεωργίου, Άγιος Θεόδωρος.
Fig.48 Virgin Dexiokratousa (95 x 60.5 cm),
13th century. Chapel of St. George, Agios Theodoros of Agros.

Εικ.49 Ένθρονη Θεοτόκος με τον Ευαγγελιστή Λουκά
και τον άγιο Λάζαρο (106 x 85 εκ.), 13ος, 17ος και 19ος αιώνας.
Ναός Παναγίας Αγγελόκτιστης, Κίτι.
Fig.49 Enthroned Virgin Mary with St Luke and St Lazarus
(106 x 85 cm), 13th, 17th and 19th centuries, the Virgin church
Angeloktisti, Kiti.

Εικ.50 Άγιος Ιάκωβος ο Πέρσης (66 x 29 εκ.), 13ος αιώνας.
Από τον ναό Αγίου Κασσιανού, Λευκωσία.
Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.19).
Fig.50 St. James the Persian (66 x 29 cm), 13th century,
from the church of Saint Kassianos, Nicosia.
Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.19).

Εικ.51 Άγιοι Μηνάς, Βίκτωρ και Βικέντιος (32,2 x 22,5 εκ.),
13ος αιώνας, Μητροπολιτικό Μέγαρο Κιτίου.
Fig.51 Saints Minas, Victor and Vincent (32.2 x 22.5 cm),
13th century, Metropolitan Palace of the Holy Bishopric of Kition.

Εικ.52 Επιστόλιο εικονοστασίου (43,5 x 71 εκ.), 13ος αιώνας. Από το καθολικό της Ι.Μ. Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστού.
Σήμερα στο Εικονοφυλάκιο της Μονής, Καλοπαναγιώτης.

Fig.52 Epistyle of an iconostasis (43.5 x 71 cm), 13th century. From the Main church of the Monastery of St John Lampadistes.
Today in the Icon Museum of the Monastery, Kalopanagiotis.

Εικ.53 Επιστόλιο εικονοστασίου με σκηνές από τη ζωή του Χριστού (34,5 x 182 εκ.), 13ος αιώνας.
Από το καθολικό της Ι.Μ. Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστού. Σήμερα στο Εικονοφυλάκιο της Μονής, Καλοπαναγιώτης.

Fig.53 Epistyle of an iconostasis with scenes from the life of Christ (34.5 x 182 cm), 13th century.
From the monastery of St. John Lampadistis. Icon Museum of the Monastery, Kalopanagiotis.

Εικ.54 Βημόθυρο με τον Άγγελο του Ευαγγελισμού και τον Απόστολο Πέτρο, 13ος αιώνας, Καθολικό της Ι. Μονής Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστού, Καλοπαναγιώτης.
Fig.54 Royal Doors with the Angel of the Annunciation and the Apostle Peter, 13th century, Monastery St. John Lampadistis Kalopanagiotis

Εικ.55 Βιογραφική εικόνα αγίου Επιφανίου (105 x 65,5 εκ.), 13ος αιώνας. Πιθανόν από τον ομώνυμο ναό στο χωριό Άγιος Επιφάνιος Σολέας και αργότερα στον ναό Αγίου Δημητρίου, Φλάσου. Επισκοπή Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου, Ευρύχου.
Fig.55 Vita-icon of St. Epiphanius (105 x 65.5 cm), 13th century. Probably from St. Epiphanius church, Agios Epifanios Solea and later in the church St. Demetrianos, Flasou. Holy Bishopric of Morphou Bishopric, Evrychou.

Εικ.56 Άγιος Νεόφυτος (;) (70,5 X 40 εκ.), 13ος αιώνας, από τον ναό Παναγίας Χρυσελεύσας, Έμπα. Βυζαντινό Μουσείο Πάφου.
Fig.56 Saint Neophytos (?) (70.5 x 40 cm), 13th century, from the church of Virgin Mary Chryseleousa, Emba. Byzantine Museum of Pafos.

Εικ.57 Δύο ιεράρχες και στο πλαίσιο μικρή Δέηση και μορφές αγίων – διακρίνεται ο άγιος Εύπλος (101 x 90 εκ.), μέσα 13ου αιώνα. Επισκοπείο Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου, Ευρύχου.
Fig.57 Two bishops. On the frame: a small Deesis and saints (St. Efplos is distinguished) (101 x 90 cm), mid 13th century. Holy Bishopric of Morphou, Evrychou.

Εικ.58 Άγιος Ιωάννης Λαμπαδιστής με σκηνές βίου (100 x 65,5 εκ.), 13ος αιώνας, με επιζωγραφίσεις 16ου αιώνα. Καθολικό Ι. Μονής Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστού, Καλοπαναγιώτης.
Fig.58 Vita-icon of Saint John Lampadistis (100 x 65.5 cm), 13th century with over-paintings of the 16th century. Monastery of Saint John Lampadistis, Kalopanagiotis.

Εικ.59 Βιογραφική εικόνα αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστού (114 x 74 εκ.), όψιμος 13ος αιώνας. Από το καθολικό της ομώνυμης Ι.Μ. Σήμερα στο Εικονοφυλάκιο της Μονής, Καλοπαναγιώτης.
Fig.59 Vita-icon of Saint John Lampadistis (114 x 74 cm), late 13th century. From the Monastery of St John Lampadistis. Today in the Icon Museum of the Monastery, Kalopanagiotis.

Εικ.60 Ένθρονη Παναγία με Καρμηλίτες μοναχούς και σκηνές θαυμάτων (203 x 156 εκ.), β' ήμισυ 13ου αιώνα (προ του 1287).

Από τον ναό Αγίου Κασσιανού, Λευκωσία.
Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.6).

Fig.60 Enthroned Virgin Mary with Carmelite monks and scenes of miracles (203 x 156 cm), second half of the 13th century (before 1287), from the church St. Kassianos, Nicosia.
Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.6).

Εικ.61 Άγιος Νικόλαος της Στέγης (203 x 158 εκ.), τελευταίο τέταρτο 13ου αιώνα. Από τον ναό Αγίου Νικολάου της Στέγης, Κακοπετριά.

Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.7).

Fig.61 Saint Nicholas tis Stegis (203 x 158 cm.), last quarter of the 13th century, from the church of Saint Nicholas tis Stegis, Kakopetria.
Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.7).

Εικ.62 Τεμάχιο εικόνας με τρεις μορφές (42 x 19 εκ.), όψιμος 13ος αιώνας. Από τον ναό Αρχαγγέλου Μιχαήλ, Λευκόνικο.

Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.3).

Fig.62 Icon fragment with three Saints (42 x 19 cm), late 13th century, from the church of Archangel Michael, Lefkoniko. Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.3).

Εικ.63 Παναγία Βρεφοκρατούσα (88 x 58,5 εκ.), όψιμος 13ος αιώνας. Από το εξωκλήσι Παναγίας Βορινής, Πεδουλάς.

Βυζαντινό Μουσείο Πεδουλάς.

Fig.63 Virgin and Child (88 X 58,5 cm), late 13th century.
From the chapel of Our Lady Vorini Pedoulas
Byzantine Museum, Pedoulas.

Εικ.64 **Ιησούς Χριστός Ευλογών** (89,5 x 66 εκ.), β' μισό 13ου αιώνα. Από τον ναό Παναγίας Μουτουλλά και μετέπειτα στον ναό Αγίας Παρασκευής, Μουτουλλάς. Μουσείο Ιεράς Μονής Κύκκου (Ε 836).

Fig.64 **Jesus Christ Blessing** (89.5 x 66 cm), second half of the 13th century, from the church of the Virgin Moutoullas and later from the church of Agia Paraskevi, Moutoullas. Museum of Kykkos Monastery (E 836).

Εικ.65 **Θεοτόκος Οδηγήτρια** (99 x 67,5 εκ.), β' μισό 13ου αιώνα. Από τον ναό Παναγίας Μουτουλλά και μετέπειτα στον ναό Αγίας Παρασκευής, Μουτουλλάς. Μουσείο Ιεράς Μονής Κύκκου (Ε 835).

Fig.65 **Virgin Hodegetria** (99 x 67.5 cm), second half of the 13th century, from the church of the Virgin, Moutoullas and later in the church of Agia Paraskevi Moutoullas. Museum of Kykkos Monastery (E 835).

Εικ.66 **Ιησούς Χριστός Ευλογών**, β' μισό 13ου αιώνα, ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, Σωτήρα Αμμοχώστου.
Fig.66 **Jesus Christ Blessing**, second half of 13th century, Church of Transfiguration, Sotira of Ammochostos district.

Εικ.67 **Χριστός Ελεήμων**, 13ος αιώνας. Από τον ναό Χρυσοσώτηρος, Ακανθού. Προσωρινά στον καθεδρικό ναό Αγίου Μάμαντος, Μόρφου (αρχείο Χρ. Χατζηχριστοδούλου).

Fig.67 **Merciful Christ**, 13th century, from the the church of Chrysosotiros, Akanthou. Temporarily in the Cathedral Saint Mamas, Morphou (file Chr. Hadjichristodoulou).

Εικ.68 Θεοτόκος δεξιοκράτουσα Οδηγήτρια (99 x 70 εκ.), β' μισό 13ου αιώνα. Από τον ναό Αγίας Παρασκευής, Μουτουλλάς. Μουσείο Ιεράς Μονής Κύκκου (Ε 823).

Fig.68 **Virgin Dexiokratousa Hodegetria** (99 x 70 cm), second half of the 13th century, from the church of Saint Paraskevi Moutoullas. Museum of Kykkos Monastery (Ε 823).

Εικ.69 Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος με δωρητή (91,3 X 64,5 εκ), β' μισό 13ου αιώνα, από τον Παναγίας Μουτουλλά και μετέπειτα στο ναό Αγίας Παρασκευής Μουτουλλά. Μουσείο Ιεράς Μονής Κύκκου (Ε 822).

Fig.69 **Saint John the Baptist with donor** (91.3 x 64.5 cm), second half of the 13th century, from the church of the Virgin Moutoullas and later in the church of Saint Paraskevi, Moutoullas. Museum of Kykkos Monastery (Ε 822).

Εικ.70 Άγιος Βασίλειος, β' μισό 13ου αιώνα, από τον Παναγίας Μουτουλλά και μετέπειτα στο ναό Αγίας Παρασκευής Μουτουλλά. Μουσείο Ιεράς Μονής Κύκκου (Ε 834), 104 X 63,2 εκ.

Fig.70 **St. Basil** (104 x 63.2 cm), second half of 13th century, from the church of the Virgin Moutoullas and later in the church of Saint Paraskevi, Moutoullas. Museum of Kykkos Monastery (Ε 834).

Εικ.71 Απόστολος Παύλος (94 x 25 εκ.), τελευταίο τέταρτο 13ου αιώνα. Από τον ναό Παναγίας Χρυσалиνιώτισσας, Λευκωσία. Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (ΒΜΙΑΜ.13).

Fig.71 **St. Paul** (94 x 25 cm), last quarter of the 13th century, From the church of the Virgin Chrysaliniotissa, Nicosia. Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.13).

Εικ.72 Σταυρός (69,2 x 51 εκ.), 13ος-14ος αιώνας.
Εικονοφυλάκιο Μονής Αγίου Ιωάννου, Καλοπαναγιώτης, 69,2X 51
Fig.72 Cross (69,2 X 51 cm), 13th-14th century.
Icon-Monastery of St. John, Kalopanagiotis.

Εικ.73 Σταυρός (25,4 x 13 εκ.), 13ος αιώνας.
Ναός Αρχαγγέλου Μιχαήλ, Πλατανιστάσα.
Fig.73 Cross (25,4 x 13 cm), 13th century.
Archangel Michael Church, Platanistasa.

Εικ.74 Αδιάγνωστος άγιος (124 x 89 εκ.), όψιμος 13ος αιώνας. Εικόνα σε κοντάρι (μήκος κονταριού: 82 εκ.), από τον ναό Αγίου Δημητρίου, Φλάσου. Επισκοπείο Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου, Ευρύχου.
Fig.74 Unidentified saint (124 x 89 cm). Icon in pole (length = 82 cm), late 13th century, from the church of Saint Dimitrianos, Flasou. Holy Bishopric of Morphou, Evrychou.

Εικ.75 Άγιος Ονούφριος (91 x 57,5 εκ.), όψιμος 13ος αιώνας. Από το καθολικό Ι.Μ. Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστού, Καλοπαναγιώτης. Σήμερα στο Επισκοπείο Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου, Ευρύχου.
Fig.75 Saint Onoufrios (91 x 57.5 cm), late 13th century. From the Monastery of St John Lampadistis, Kalopanagiotis. Bishopric of Morphou, Evrychou.

Εικ.76 Παναγία Ελεούσα, (94 x 68,5 εκ.), όψιμος 13ος αιώνας.
Από τον ναό της Παναγίας, Τρουλινός, και αργότερα
στο καθολικό της Ι.Μ. Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστού.
Σήμερα στο Εικονοφυλάκιο της Μονής, Καλοπαναγιώτης.
Fig.76 **Virgin Eleousa** (94 X 68,5 cm), late 13th century. From the
Church of Our Lady, Troulinos and later in the Monastery
of St John Lampadistis. Today in the Icon Museum
of the Monastery, Kalopanagiotis

Εικ.77 Παναγία Βρεφοκρατούσα (87,7 x 64 εκ.), τελευταίο
τέταρτο 13ου αιώνα. Από τον ναό Παναγίας Ασίνου, Νικητάρι.
Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BΜΙΑΜ.33).
Fig.77 **Virgin and Child** (87.7 x 64 cm), last quarter
of the 13th century, from the church of Virgin Mary Asinou,
Nikitari. Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BΜΙΑΜ.33).

Εικ.78 Παναγία Βρεφοκρατούσα (89 x 66 εκ.), 13ος αιώνας.
Επισκοπείο Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου, Ευρύχου.
Fig.78 **Virgin and Child** (89 X 66 cm), 13th century.
Holy Bishopric of Morphou, Evrychou.

Εικ.79 Παναγία Οδηγήτρια, τρίτο τέταρτο 13ου αιώνα,
Μονή Παναγίας Αμασγού, Μονάγρι, 50 X 35 εκ.
Fig.79 **Virgin Hodegetria**, third quarter of the 13th century,
Monastery of Panagia Amasgou, Monagri, 50 x 35 cm.

Εικ.80 **Αγία Μαρίνα** (97 x 60 εκ.), τελευταίο τέταρτο 13ου αιώνα.
Από τον ναό Αγίας Μαρίας, Πεδουλάς,
Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.23).
Fig.80 **Saint Marina** (97 x 60 cm), last quarter of the 13th century,
from the church of Saint Marina, Pedoulas.
Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.23).

Εικ.81 **Αγία Μαρίνα** (82,5 x 56 εκ.), όψιμος 13ος αιώνας.
Μονή Παναγίας Αμασγού, Μονάγρι.
Fig.81 **Saint Marina** (82.5 x 56 cm), late 13th century.
Monastery of Panagia Amasgou, Monagri.

Εικ.82 **Παναγία Οδηγήτρια** (61 x 40 εκ.), όψιμος 13ος αιώνας.
Από το καθολικό της Ι.Μ. Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστού.
Σήμερα στο Εικονοφυλάκιο της Μονής, Καλοπαναγιώτης.
Fig.82 **Virgin Hodegetria** (61 x 40 cm), late 13th century.
From the Main church of the Monastery of St John Lampadistes.
Today in the Icon Museum of the Monastery, Kalopanagiotis.

Εικ.83 **Παναγία** (93 x 49 εκ.), όψιμος 13ος αιώνας.
Από το εξωκλήσι Παναγίας Καρδακιώτισσας, Άλωνα.
Σήμερα στον ναό Αγίου Γεωργίου, Άλωνα.
Fig.83 **Virgin and Child** (93 X 49 cm), late 13th century.
From the church of Virgin Mary Kardakiotissa, Alona.
Church of St. George, Alona.

Εικ.84 Άγιος Μάμας (106 x 58 εκ.), όψιμος 13ος αιώνας.
Ναός Παναγίας Καθολικής, Πελένδρι.
Fig.84 St Mamas (106 x 58 cm), late 13th century.
Church of Virgin Mary Katholiki, Pelendri.

Εικ.85 Εισόδια Θεοτόκου (96 x 66 εκ.), όψιμος 13ος αιώνας.
Από τον ναό Αγίου Ονούφριου, Πεδουλάς.
Επισκοπείο Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου, Ευρύχου.
Fig.85 The Presentation of the Virgin Mary in the Temple
(96 X 66 cm), late 13th century. From the church of St. Onoufrios,
Pedoulas. Today at the Bishopric of Morphou, Evrychou.

Εικ.86 Παναγία Κυκκώτισσα (92,5 x 64,5 εκ.), τέλη 13ου αιώνα. Από τον
Παλαιόμυλο και σήμερα στη Μονή Αγίου Νικολάου Ορούντας.
Fig.86 Virgin Kykkotissa (92.5 x 64.5 cm), late 13th century. From
Palaio-mylos, today in the Monastery of St. Nicholas, Orounta.

Εικ.87 Άγιοι Ανδρόνικος και Αθανασία (98,5 x 81 εκ.), 13ος-14ος αιώνας.
Από τον ναό Αγίου Ανδρονίκου, Καλοπαναγιώτης. Εικονοφυλάκιο Ι.
Μονής Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστού, Καλοπαναγιώτης.
Fig.87 Saints Andronikos and Athanasia (98.5 x 81 cm), 13th-14th
century. From the church of St.Andronikos, Kalopanagiotis. Icon
Museum of the Monastery of St John Lampadistis Kalopanagiotis.

Εικ.88 **Αγία Μαρίνα** (97 x 60 εκ.), τελευταίο τέταρτο 13ου αιώνα.
Από τον ναό Αγίας Μαρίας, Πεδουλάς,
Βυζαντινό Μουσείο Ι.Α.Μ., Λευκωσία (BMIAM.23).
Fig.80 **Saint Marina** (97 x 60 cm), last quarter of the 13th century,
from the church of Saint Marina, Pedoulas.
Byzantine Museum A.M.F., Nicosia (BMIAM.23).

Εικ.89 **Αγία Μαρίνα** (82,5 x 56 εκ.), όψιμος 13ος αιώνας.
Μονή Παναγίας Αμασγού, Μονάγρι.
Fig.89 **Saint Marina** (82.5 x 56 cm), late 13th century.
Monastery of Panagia Amasgou, Monagri.

Εικ.90 **Παναγία Οδηγήτρια** (61 x 40 εκ.), όψιμος 13ος αιώνας.
Από το καθολικό της Ι.Μ. Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστού.
Σήμερα στο Εικονοφυλάκιο της Μονής, Καλοπαναγιώτης.
Fig.90 **Virgin Hodegetria** (61 x 40 cm), late 13th century.
From the Main church of the Monastery of St John Lampadistes.
Today in the Icon Museum of the Monastery, Kalopanagiotis.

Εικ.91 **Παναγία** (93 x 49 εκ.), όψιμος 13ος αιώνας.
Από το εξωκλήσι Παναγίας Καρδακιώτισσας, Άλωνα.
Σήμερα στον ναό Αγίου Γεωργίου, Άλωνα.
Fig.91 **Virgin and Child** (93 X 49 cm), late 13th century.
From the church of VirginMary Kardakiotissa, Alona.
Church of St. George, Alona.

Εικ.92 Τμήματα τέμπλου, όψιμος 13ος αιώνας. Καθολικό Μονής Αγ. Ιωάννου Λαμπαδιστού, Καλοπαναγιώτης α. 37 X 91,5 εκ., β. 131 X 14 εκ., γ. 34 X 112 εκ., δ. 37 X 106,5 εκ.
Fig.92 Parts of an iconostasis, late 13th century. Monastery St. John Lampadistis, Kalopanagiotis a. 37 x 91.5 cm, b. 131 X 14 cm., C. 34 x 112 m. d. 37 x 106.5 cm.

Εικ.93 Πίσω όψη: Βιογραφική εικόνα αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστού (114 x 74 εκ.), όψιμος 13ος αιώνας. Από το καθολικό της ομώνυμης Ι.Μ. Σήμερα στο Εικονοφυλάκιο της Μονής, Καλοπαναγιώτης.
Fig.93 Back side: Vita-icon of Saint John Lampadistis (114 x 74 cm), late 13th century. From the Monastery of St John Lampadistis. Today in the Icon Museum of the Monastery, Kalopanagiotis.

Εικ.94 Πίσω όψη: Παναγία Δεξιοκρατούσα (96,5 x 62,5 εκ.), αρχές 13ου αιώνα. Ναός Παναγίας Γαλακτοτροφούσας, Δωρός.
Fig.94 Back side: Virgin Dexiokratousa (96.5 x 62.5 cm), early 13th century, from the church of the Virgin Galaktotrofousa, Doros.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ / BIBLIOGRAPHY

- Angold 1972: M. J. Angold, “The unity of the Byzantine world after 1204”, *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία 14-19 Απριλίου 1969)*, Β΄, Λευκωσία 1972, 1-11.
- Aspra-Vardavakis 1999: M. Aspra-Vardavakis, “Three Thirteenth-Century Sinai Icons John the Baptist Derived from a Cypriot Model”, στο N. Patterson Ševčenko, Moss 1999: 179-193.
- Bacci 2005: M. Bacci, “Pisa e l’icona”, στο: *Cimabue a Pisa. La pittura del Duecento da Giunta a Giotto* (M. Burresi, A. Caleca ed.), Pisa 2005, 59-64.
- Bacci 1997: M. Bacci, “Due tavole della Vergine nella Toscana Occidentale del primo Duecento”, *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, IV, vol. II, 1 (1997), 1-59.
- Bacci 2007: M. Bacci, “Pisa byzantina”, στο: *Intorno al Sacro Volto. Genova, Bisanzio, e il Mediterraneo (secoli XI-XIV)* (εκδ. A. R. Calderoni Masetti, C. Dufour Bozzo, G. Wolf), Venice 2007, 63-78.
- Bacci 2009: M. Bacci, “La Madonna della Misericordia individuale”, *Acta ad archaeologiam et atrium historiam pertinentia*, n.s. 7, 21 (2009), 171-195.
- Bakalova 2004: E. Bakalova, λήμμα αρ. 212 «Icon with the Virgin Blachernitissa», H. C. Evans (επιμ.), *[Κατάλογος έκθεσης] Byzantium. Faith and Power (1261-1557)*, New York 2004, 352-353.
- Balard 1995: M. Balard, “Chypre, les républiques italiennes et les plans de Croisades, 1274-1370”, N. Coureas και J. Riley-Smith (εκδ.), *Cyprus and the Crusades*. Οι ανακινήσεις του Διεθνούς Συμποσίου «Η Κύπρος και οι σταυροφορίες», Nicosia 1995, 97 κ.εξ.
- Bartlová 1996: M. Bartlová, «Černá madona březnická, Dějiny a současnost» *Kulturně Historická Revue* 18 (1996), 28-31.
- Belli d’Elia 1988: *Icone di Puglia e Basilicata dal Medioevo al Settecento* (επιμ. P. Belli d’Elia), Milano 1988.
- Belting-Ihm 1976: C. Belting-Ihm, “Sub Matris tutela”: *Untersuchungen zur Vorgeschichte der Schutzmantelmadonna*, Heidelberg 1976.
- Berggöt 1991: O. Berggöt, *Der Bericht des Marsilio Zorzi. Codex Querini - Stampalia IV 3 (1064)*, Frankfurt 1991.
- Campagnolo, Ch. Courtois, M. Martiniani-Reber, L. Michaelidou 2006: M. Campagnolo, Ch. Courtois, M. Martiniani-Reber, L. Michaelidou, *Chypre. D’Aphrodite à Melusine*, Genève 2006.
- Chatzidakis 1967: M. Chatzidakis, “Aspects de la peinture murale du XIIIe siècle en Grèce”, στο: *L’art Byzantin du XIIIe siècle. Symposium de Sopoćani 1965*, Belgrade 1967, 59-73.
- Chatzidakis 1985: *Kastoria, Mosaics and Wall paintings* (επιμ. M. Chatzidakis), Athens 1985.
- Chotzakoglou 2006: C. Chotzakoglou, “Christian Mosaics and Mural Paintings in the Occupied Areas of Cyprus: Preliminary Report on their Condition”, “*Sweet Land...ʹ. Lectures on the History and Culture of Cyprus* (J. Chrysostomides, C. Dendrinis επιμ.), London 2006, 101-164.
- Chotzakoglou 2009: Ch. Chotzakoglou, “The holy Virgin of Kykkos. Exploring the transfigurations of the icon and its symbolic meaning through the centuries”, στο: *La Madonna delle Vitorie a Piazza Armerina* (επιμ. Maria Katja Guida), Electa, Napoli 2009, 43-50.
- Chotzakoglou 2012: Ch. Chotzakoglou, Book Review “*Der Doppeladler, Byzanz und die Seldschuken in Anatolien vom späten 11. bis zum 13. Jahrhundert* (επιμ. N. Asutay-Effenberger, F. Daim), Mainz 2014”, *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 26 (2016), 433-442.
- Chotzakoglou 2012: Ch. Chotzakoglou/X. Χοτζάκογλου, «Οι Γερμανοί εν Κύπρῳ κατὰ τον Μεσαίωνα/Die Deutschen auf Zypern im Mittelalter», στο: *Κύπρος-Γερμανία: 800 χρόνια ιστορίας και πολιτισμού/ Zypern-Deutschland. 800 Jahre Geschichte und Kultur* (εκδ. X. Χοτζάκογλου/Ch. Chotzakoglou), Λευκωσία 2012, 49-78.
- Chotzakoglou 2012: Ch. Chotzakoglou, “Icône: Vierge Éleousa”, στο: J. Durand, D. Giovannoni, D. Mastoraki, *Chypre entre Byzance et l’Occident. IVe-XVIe siècle*, Paris 2012, 133.
- Cimabue 2005: *Cimabue a Pisa. La pittura pisana del Duecento da Giunta a Giotto* (επιμ. M. Burresi, Ant. Caleca), Pisa 2005.
- Cobham 1986: C. D. Cobham, *Excerpta Cypria, Material for a History of Cyprus*, New York 1986.
- Coldstream 1997: N. Coldstream, «Η γοτθική αρχιτεκτονική στο βασίλειο των Λουζινιανών», στο: Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Μ. Ιακώβου (επιμ.), *Βυζαντινή – Μεσαιωνική Κύπρος. Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Λευκωσία 1997, 54-56.
- Çorağan-Karakaya 2013: N. Çorağan-Karakaya, “Roman and Byzantine Architecture in Kayseri”, στο: *Kayseri, City of the Caesars* (επιμ. F. Özdem), Istanbul 2013.
- Cormack 2002: R. Cormack, “Crusader art and artistic technique: another look at a painting of St. George”, στο: *Byzantine Icons, Art, Technique and Technology* (εκδ. M. Vassilakis), Ηράκλειο 2002, 163-169.
- Coumbaraki-Pansélinou 1976: N. Coumbaraki-Pansélinou, *Sainte Pierre de Kalyvia Kouvara et la chapelle de la Vierge de Mérenta. Deux monuments du XIIIe siècle en Attique*, Thessalonique 1976.
- Coureas 1995: N. Coureas, “The Cypriot Reaction to the Establishment of the Latin Church. Resistance and Collaboration”, *Sources et Travaux Historiques* 43-44 (1995), 75-84.
- Coureas 1997: N. Coureas, *The Latin Church in Cyprus 1195-1312*, Ashgate 1997.
- Coureas - Schabel 1997: N. Coureas & Chr. Schabel, *The Cartulary of the Cathedral of Holy Wisdom of Nicosia*, Nicosia 1997.
- Coureas 2010: N. Coureas, *The Latin Church in Cyprus 1313-1378*, Nicosia 2010, 325.
- Coureas - Riley-Smith 1995: N. Coureas & J. Riley-Smith (εκδ.), *Cyprus and the Crusades. Οι ανακινήσεις του Διεθνούς Συμποσίου «Η Κύπρος και οι σταυροφορίες»*, Nicosia 1995.
- Darrouzès 1979: J. Darrouzès (επιμ.), “Textes synodaux chypriotes”, *Revue des Études Byzantines* 37 (1979), 5-122.
- Darrouzès 1984: J. Darrouzès, “Le Traite des Transferts”, *REB* 42 (1984) 147-214.
- Dawkins 1932: Leontios Makhairas, *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled “Cronicle”* (έκδ., μτφρ., σχολ. R. M. Dawkins), Oxford 1932.
- Eco 1988: Umb. Eco, *The Aesthetics of Thomas Aquinas*, Cambridge, MA, 1988.
- Edbury 1975-7: P. W. Edbury, “Latin Dioceses and Peristerona: A Contribution to the Topography of Lusignan Cyprus”, *EKEE* 8 (1975-77), 45-51.
- Edbury 1991: P. Edbury, *The Kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374*, Cambridge 1991.
- Edbury 2002: P. W. Edbury, “Latins and Greeks on Crusader Cyprus”, στο: D. Abulafia & N. Berend (εκδ.), *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, Aldershot 2002, 133-142.
- Edbury 2003: P. W. Edbury, Το Βασίλειο της Κύπρου και οι Σταυροφορίες, 1191-1374 (μτφρ. Α. Νικολάου-Κονναρή), Αθήνα 2003.
- Efthimiou 1987: M. Efthimiou, *Greeks and Latins on Cyprus in the Thirteenth Century*, Brookline, MA, 1987.
- Eliades 2009: I. Eliades, “L’icona di San Nicola tis Stegis”, στο: I. Eliades (επιμ.), *Cipro e l’Italia al tempo di Bisanzio. L’icona grande di San Nicola tis Stegis del XIII secolo restaurata a Roma* (Greco / Italiano), Nicosia 2009, 91-97.
- Eliades 2010: I. Eliades, λήμμα αρ. 202-205: «St Paul», στο: S. Hadjisavvas (επιμ.), *Cyprus. Crossroads of Civilizations, Κατάλογος έκθεσης στο Smithsonian Institution, Οκτώβριος 2010-Απρίλιος 2011*, Λευκωσία 2010, 236.
- Eliades 2012: I. Eliades, entry no. 124: “*Icône de saint Nicolas de Saint Nicolas-du-Toit*”, στο: J. Durand, D. Giovannoni, D. Mastoraki, *Chypre entre Byzance et l’Occident. IVe-XVIe siècle*, Paris 2012, 284-286.
- Eliades 2017: I. Eliades, “Enthroned Virgin Mary and Child with Carmelite monks and scenes of miracles”, στο: *Le Vie della Misericordia: Arte cultura e percorsi mariani religiosi tra Oriente e Occidente* (επιμ. M. St. Calò, M. e An. Trono), (υπό έκδοση).
- Enlart 1987: C. Enlart, *Gothic Art and the Renaissance in Cyprus* (επιμ. και μτφρ. από τα γαλλικά D. Hunt), London 1987 (α΄ έκδοση: 2 τόμοι, Paris 1899 γαλλικά).
- Evans, 2004: H. Enans, *Trésors du monastère de Sainte-Catherine, mont Sinai, Egypte, 5 octobre au 12 decembre 2004*, Paris 2004.
- Fedalto 1995: G. Fedalto, «Η Λατινική Εκκλησία στο μεσαιωνικό βασίλειο», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (εκδ.), *Ιστορία της Κύπρου, τόμος Δ΄: Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία. Μέρος Α΄ – εξωτερική Ιστορία – πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί – δίκαιον – οικονομία – Εκκλησία*, Λευκωσία 1995, 667-732.
- Florio Bustron: Florio Bustron, *Historia, overo commentarii de Cipro. Chronique de l’île de Chypre*, R. De Mas Latrie (εκδ.), Paris 1886 [Collection de documents inédits sur l’histoire de France, Mélanges historiques, Choix de documents, VI].
- Folda 1988: J. Folda, *Crusader Art. The Art of the Crusaders in the Holy Land, 1099-1291*, Singapore 1988.
- Folda 1995: J. Folda, “Crusader Art in the Kingdom of Cyprus, 1275-1291: Reflections on the State of the Question”, στο: *Cyprus and the Crusades* (εκδ. N. Coureas, J. Riley-Smith), Nicosia 1995, 209-237.
- Forey 1995: A. Forey, “Cyprus as a base for crusading expeditions from the West”, στο: N. Coureas & J. Riley-Smith (εκδ.), *Cyprus and the Crusades. Οι ανακινήσεις του Διεθνούς Συμποσίου «Η Κύπρος και οι σταυροφορίες»*, Nicosia 1995, 69-79
- France 2004: J. France, “The first Crusade ‘impelled by the love of God’” στο: *Crusades. The illustrated history* (εκδ. Th. Madden), Ann Arbor 2004, 32-57.
- Frantová, Pecinová 2013: Z. Frantová, Kr. Pecinová, “The icon of Old Brno: a reconsideration”, *Opuscula Historiae Artium / Supplementum* 62 (2013) 62-75.
- Frinta 1981: M. Frinta, “Raised Gilded Adornment of the Cypriot Icons, and the Occurrence of the Technique in the West”, *Gesta* XX/2 (1981), 333-347.
- Frugoni 1988: C. Frugoni, *Pietro and Ambrogio Lorenzetti*, Calenzano 1988.
- Fundić 2013: L. Fundić, *Η μνημειακή τέχνη του Δεσποτάτου της Ηπείρου την περίοδο της δυναστείας των Κομνηνών Αγγέλων (1204-1318), Διδακτορική διατριβή*, Θεσσαλονίκη 2013.
- Galavaris 1969: G. Galavaris, *The illustrations of the liturgical Homilies of Gregory Nazianzenus*, Princeton 1969.
- Georgievski 1999: M. Georgievski, *Icon Gallery – Ohrid*, Ohrid 1999.
- Gerstel 2001: Sh. Gerstel, “Art and Identity in the medieval Morea”, στο: *The Crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim world* (επιμ. Α. Laiou, R. P. Mottahedeh), Washington D.C. 2001, 263-285.
- Gill 1977: J. Gill, “The Tribulations of the Greek Church in Cyprus, 1196- c. 1280”, *Byzantinische Forschungen* V (1977), 73-93.
- Gouillou 2001: A. Gouillou, «Το Βυζάντιο και η Μεσαιωνική Δύση», στο: *Η Πολιτεία του Μυστρά* (επιμ. Τζ. Αλμπάνη), Αθήνα 2001, 131-136.
- Grassi, Pepe 1978: L. Grassi, M. Pepe, “Pastiglia”, *Dizionario della Critica d’arte*, UTET, Torino 1978.
- Grivaud 1993: G. Grivaud, “Sur le commerce chypriote de l’époque latine”, στο: A.A.M. Bryer, G. S. Georgallides (eds.), *The Sweet Land of Cyprus. Papers given at the Twenty-Fifth Jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1991*, Nicosia 1993.
- Grivaud, Skoufari 2016: G. Grivaud, E. Skoufari, *Venice and the Defence of the Regno di Cipro. Giulio Savorgnan’s unpublished Cyprus correspondence (1557-1570)*, Nicosia 2016.
- Hadjichristodoulou 2006: Chr. Hadjichristodoulou, “Icône des archanges Michel et Gabriel”, στο: Campagnolo, Courtois, Martiniani-Reber, Michaelidou 2006: 112, 115.
- Haluščynskyi, Wojnar 1966: Th. Haluščynskyi, M. Wojnar, *Acta Alexandri PP IV (1254-1261) e regestis Vaticanis aliisque fontibus collegium notisue adornarunt*. Fontes, Ser. 3, Rome 1966, vol. 4, t. 2.
- Heisenberg 1903: *Georgii Acropolitae Opera* (εκδ. A. Heisenberg), Lipsiae 1903.
- Hélou 2003: N. Hélou, “L’église de Saint Saba à Eddé Batroun”, *Parole de l’Orient* 28 (2003), 397-434.

- Hélou, Immerzeel 2010: N. Hélou. M. Immerzeel, “Kaftoun 2004. The Wall Paintings”, *Kaftoun* 2010, 453-458.
- Hill 1949-1952: G. F. Hill, A *History of Cyprus*, I-IV, Cambridge 1940-1952.
- Ioannides 2000: G. A. Ioannides (επιμ.), “La Constitutio o Bulla Cypria Alexandri Papae IV del Barberinianus graecus 390”, *Orientalia Cristiana Periodica* 66/2 (2000), 335-371.
- Jacoby 1984: D. Jacoby, “The Rice of a New Emporium in the Eastern Mediterranean: Famagusta in the Late Thirteenth Century”, *Μελέται και Υπομνήματα* 1 (1984), 150-154.
- Jacques de Vitry 2008: Jacques de Vitry, *Historia Orientalis* (μτφρ. J. Donnadieu), Turnhout 2008.
- Jeffery 1983: G. Jeffery, *A Description of the Historic Monuments of Cyprus. Studies in the Archaeology and Architecture of the Island*, London ²1983 (Nicosia 1918).
- Kalopissi-Verti 2005: S. Kalopissi-Verti, “Representations of the Virgin in Lusignan Cyprus”, στο: M. Vassilaki (ed.), *Images of the Mother of God: Perceptions of the Theotokos in Byzantium*, Ashgate 2005, 305-319.
- Kalopissi-Verti 2012: S. Kalopissi-Verti, “The Murals of the Narthex. The Paintings of the Late Thirteenth and Fourteenth Centuries”, A. Weyl Carr, A. Nicolaïdès (eds.), *Asinou across time. Studies in the Architecture and Murals of the Panagia Phorbiotissa, Cyprus*, Washington: Dumbarton Oaks 2012, 115-210.
- Cluckert 1998: Ehr. Cluckert, “Malerei der Gotik”, στο: *Gothik, Architektur, Skulptur, Malerei* (εκδ. R. Toman), Köln 1998, 386-467.
- Kolbada 2001: T. Kolbada, “Byzantine perceptions of Latin religious ‘Errors’”, στο: *The Crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim world* (επιμ. A. Laiou, R.P. Mottahedeh), Washington D.C. 2001, 117-143.
- Kosman 2010: Ar. Kosman, “Beauty and the Good: situating the Kalon”, *Classical Philology* 105/4 (Oct. 2010) 341-357.
- Kotoula 2004: D. Kotoula, “‘Maniera Cypria’ and thirteenth-century icon production on Cyprus: a critical approach”, *Byzantine and Modern Greek Studies* 28 (2004), 89-100.
- Leventis 2005: P. Leventis, *Twelve Times in Nicosia. Nicosia Cyprus 1192-1570: Topography, Architecture and Urban Experience in a Diversified Capital City*, Nicosia 2005.
- Lusignan 1573: Etienne de Lusignan, *Chorographia*, Bologna 1573, *φωτομηχανική επανέκδοση υπό Θ. Παπαδοπούλλου, Λευκωσία* 2004 [Κυπριολογική Βιβλιοθήκη 10Α].
- Magoulias 1964: H. J. Magoulias, “A Study in Roman Catholic and Greek Orthodox Relations on the Island of Cyprus between the Years A.D. 1196 and 1360”, *Greek Orthodox Theological Review* 10 (1964), 75-106.
- Makhairas: R. M. Dawkins (εκδ.), *Leontios Makhairas. Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled “Chronicle”*, τόμοι 2, Oxford 1932.
- Mandonnet 1929: *Scriptum super libros Sententiarum* (εκδ. P. Mandonnet), Paris 1929.
- Marava-Chatzinikolaou, Toufexi-Paschou 1978: A. Marava-Chatzinikolaou, Chr. Toufexi-Paschou, *Catalogue of the illuminated Byzantine Manuscripts of the National Library of Greece*, Athens 1978.
- Mouriki 1985: D. Mouriki, “Thirteenth-Century Icon Painting in Cyprus”, *The Griffon* N.S. 1-2 (1985-1986), 9-112 (ανατύπωση στην ίδια, *Studies in Late Byzantine Painting*, London 1995, 341-409).
- Mouriki 1987: D. Mouriki, “A thirteenth-Century Icons with a Variant of the Hodegetria in the Byzantine Museum in Athens”, *Dumbarton Oaks Papers* 41, 403-414.
- Mouriki 1995: D. Mouriki, “Thirteenth century icon painting in Cyprus”, στο: *Studies in Late Byzantine Painting, Doula Mouriki*, London 1995, 341-410.
- Nicol 1998: D. M. Nicol, *Byzantium and Venice. A Study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge 1988.
- Nicolaou-Konnari 1999: A. Nicolaou-Konnari, *The Encounter of Greeks and Latins in Cyprus in the Late 12th and 13th Centuries*, Διδακτορική διατριβή, Cardiff 1999.
- Nicolaou-Konnari 2005: An. Nicolaou-Konnari, “Greeks”, στο: *Cyprus, Society and Culture 1191-1374* (εκδ. Chr. Schabel, An. Nicolaou-Konnari), Leiden-Boston 2005, 14-62.
- Nicolaou-Konnari, Schabel 2005: A. Nicolaou-Konnari, C. Schabel (επιμ.), *Cyprus – Society and Culture 1191-1374*, Leiden 2005.
- Ostrogorsky 1997: G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Γ’, Αθήνα ²1997.
- Pace 1982: V. Pace, *Pittura bizantina nell’Italia meridionale (secoli XI-XIV)*, στο: *I bizantini in Italia* (επιμ. Guglielmo Cavallo), Milano 1982, 427-494.
- Pace 1985: V. Pace, “Presenze e influenze cipriote nella pittura duecentesca italiana”, *Corsi di cultura sull’arte ravennate e bizantina* 32, 259-298.
- Pace 1994: V. Pace, *La pittura medievale in Sicilia*, στο: *La pittura in Italia* (επιμ. Carlo Bertelli), Milano 1994, 304-320.
- Papamastorakis 2007: T. Papamastorakis, “Pictorial Lives. Narrative in thirteenth-century vita icons”, *Μουσείο Μπενάκη* 7, 2007: 33-65.
- Patterson-Sevcenko 1997: N. Patterson-Sevcenko, “Icon with Saint Panteleimon and scenes from his life”, H. C. Evans, W. D. Wixom (επιμ.), *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-1261*, New York 1997, 378-379.
- Patterson Ševčenko, Moss 1999: N. Patterson Ševčenko, Chr. Moss (επιμ.), *Medieval Cyprus. Studies in art, architecture and history in memory of Doula Mouriki*, New Jersey 1999.
- Perdiki 2012: O. Perdiki, entry no. 32: “Saint Démétrios”, στο: J. Durand, D. Giovannoni, D. Mastoraki, *Chypre entre Byzance et l’Occident. IVe-XVIe siècle*, Paris 2012, 124.
- Petkos 2008: A. Petkos, “The Crucifixion”, στο: *From the Incarnation of Logos to the Theosis of the Man* (επιμ. K. Staikos), Athens 2008.
- Phelan 1967: G. B. Phelan, “The concept of the Beauty in St. Thomas Aquinas”, στο: G. B. Phelan, *Selected Papers* (επιμ. Kern), Toronto 1967.
- Piatnitsky et al. 2001: *Sinai, Byzantium, Russia* (εκδ. Y. Piatnitsky, O. Baddeley, E. Brunner, M. M. Mango), St. Petersburg 2001.
- Restle 1967: M. Restle, *Byzantine Wall Painting in Asia Minor*, Shannon 1967, II.
- Riccardi 2014: L. Riccardi, “Panels as reliquaries In Medieval Lazio (13th-14 th century): Two case studies between polital role, private devotion and local tradition”, στο: *Objects of Memory and the Memory f the Objects* (επιμ. Al. Filipova, Z. Frandova, F. Lofino), Brno 2014, 71-74, εκ. 14.
- Richard 1983: J. Richard, “Le peuplement Latin et Syrien en Chypre au XIII siècle”, στο: D. O. Morgan (εκδ.), *Croisés, missionnaires et voyageurs. Les perspectives orientales du monde latin medieval*, VII, [Variorum reprints], London 1983, 157-173.
- Richard 1995: J. Richard, “Οι πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί του μεσαιωνικού βασιλείου», στο: *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικό Βασίλειο* (επιμ. Θεόδ. Παπαδοπούλλου), Λευκωσία 1995, Δ’, 354-370.
- Richard 1996: J. Richard, “A propos de la ‘Bulla Cypria’ de 1260”, *Byzantinische Forschungen* 22 (1996), 19-31.
- Rocca 2000: G. Rocca, *La Sostanza dell’Effimero. Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente, Catalogo della mostra nel Museo Nazionale di Castel Sant’Angelo (18 Gennaio-31 Marzo 2000)*, Roma 2000.
- Rodriquez 1995: M. T. Rodriquez, I manoscritti greci della Biblioteca Regionale di Messina: tipologie e dispersioni, στο: *Federico e la Sicilia, Dalla terra alla corona. Arti figurative e arti suntuarie* (επιμ. M. Andaloro, C. Ang. di Stefano, Anto. Cadei), Palermo 1995, 341-344.
- Röhricht 1893-1904: R. Röhricht, *Regesta Regni Hierosolymitani* (MXCVII-MCCXCI), New York 1893-1904.
- Runciman 1954: S. Runciman, *A History of the Crusades, τόμος 3*, Cambridge 1954.
- Safran 1992: L. Safran, “Exploring artistic links between Epiros and Appulia in the 13th Century”, στο: *The Despotate of Epirus* (εκδ. Ev. Chrysos), Arta 1992, 455-473.
- Schabel 2000-2001: S. Schabel, “The Greek Bishops of Cyprus, 1260-1340, and the Synodikon Kyprian”, *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 64-65 (2000-2001), 217-234.
- Schabel 2001: C. Schabel (επιμ.), *The Synodicum Nicosiense and Other Documents of the Latin Church of Cyprus, 1196-1373*, Nicosia 2001.
- Schabel 2005: S. Schabel, “Religion”, στο: A. Nicolaou-Konnari, C. Schabel (επιμ.), *Cyprus – Society and Culture 1191-1374*, Leiden 2005, 157-218.
- Schabel 2006: S. Schabel, “The Status of the Greek Clergy in Early Frankish Cyprus”, στο: J. Chrysostomides, C. Dendrinos (επιμ.), *‘Sweet Land ...’ Lectures on the History and Culture of Cyprus*, Surrey, 2006, 165-208.
- Schmidt 2006: V. Schmidt, “Tavole dipinte. Tipologie, destinazioni e funzioni (secoli XII-XIV)”, στο: P. Piva (επιμ.), *L’arte medievale nel contesto: 300-1300: funzioni, iconografia, tecniche*, Milano 2006, 205-239.
- Ševčenko 1983: N. P. Ševčenko, *The life of Saint Nicholas in Byzantine Art*, Torino 1983.
- Smet 1989: J. Smet, *I Carmelitani*, Roma 1989.
- Sophocleous 2006: S. Sophocleous, *Icones de Chypre. Diocese de Limassol 12e-16eme siècle*, Nicosie 2006.
- Stouraitis 2014: I. Stouraitis, “Roman identity in Byzantium: a critical approach”, *BZ* 107 (2014), 175-220.
- Stylianou 1997: A. & J. Stylianou, *The painted churches of Cyprus*, Nicosia 1985 (²1997).
- Sundt 1987: R. Sundt, “Mediocres domos et humiles habeant fratres nostril: Dominican Legislation on Architectural Decoration in Thirteenth century, *Journal of the Society of Architectural Historians* 46 (1987), 394-407.
- Talbot Rice 1937: D. Talbot Rice, *The Icons of Cyprus*, London 1937, 189-193, pls. V-VI.
- Talbot Rice 1958: D. Talbot Rice, *Byzantine Painting: the last phase*, London 1958.
- Toumpouri-Alexopoulou 2012: M. Toumpouri-Alexopoulou, “Icône biface: Elkoménos (revers) et Vierge et l’Enfant (face)”, στο: J. Durand, D. Giovannoni, D. Mastoraki, *Chypre entre Byzance et l’Occident. IVe-XVIe siècle*, Paris 2012, 135.
- Triantaphyllopoulos 2009: D. D. Triantaphyllopoulos, “San Nicola nel culto e nell’arte di Cipro”, στο: I. Eliades (επιμ.), *Cipro e l’Italia al tempo di Bisanzio. L’icona grande di San Nicola tis Stegis del XIII secolo restaurata a Roma* (Greco / Italiano), Nicosia 2009.
- Triantaphyllopoulos, Christodoulou 2007: D. D. Triantaphyllopoulos, G. Christodoulou, “Early Christian and Early Byzantine Leucosia/Ledra/Ledroi/ Nicosia: An Essay on Historical Topography and Hagio-Topography”, στο: Kl. Belke, E. Kisliger, A. Kürzer, M. Stassinopoulou (εκδ.), *Byzantina Mediterranea. Festschrift für Johannes Koder zum 65. Geburtstag*, Wien 2007, 671-691.
- Velmans 1968: T. Velmans, “Deux églises byzantines du début du XIVe siècle en Eubée”, *CA* 18 (1968), 199.
- Vokotopoulos 1999: P. L. Vokotopoulos, “Three Thirteenth-Century Icons at Moutoullas”, στο Patterson Ševčenko, Moss 1999, 161-177.
- Waliszewski et al. 2013: T. Waliszewski, K. Chmielewski, M. Immerzeel, N. Hélou, “The Church of Saints Sergius and Bacchus in Kaftūn (Northern Lebanon) and Its Wall Paintings. Preliminary Report 2009-2010”, *DOP* (2013), 291-322.
- Warland 2013: R. Warland, *Byzantinisches Kappadokien*, Darmstadt-Mainz 2013.
- Warland 2014: R. Warland, “Byzantinische Wandmalerei des 13. Jahrhunderts n Kappadokien”, στο: *Der Doppeladler, Byzanz und die Seldschuken in Anatolien vom späten 11. bis zum 13. Jahrhundert* (επιμ. N. Asutay-Effenberger, F. Daim), Mainz 2014, 53-69.
- Weyl Carr 1995: A. Weyl Carr, “Art in the Court of the Lusignan Kings”, στο: N. Coureas, J. Riley-Smith (επιμ.), *Cyprus and the Crusades*, Nicosia 1995, 239-274.
- Weyl Carr 2004: A. Weyl Carr, “The Holy Icons: A Lusignan Asset?”, στο: D. H. Weiss, L. Mahoney, *France and the Holy Land. Frankish Culture at the End of the Crusades*, Baltimore-London 2004, 313-335.
- Weyl Carr 2005: A. Weyl Carr, “Art”, στο: A. Nicolaou-Konnari, C. Schabel (επιμ.), *Cyprus. Society and Culture 1191-1374*, Leiden-Boston 2005, 285-327.

- Weyl Carr 2009: A. Weyl Carr, “Iconography and Identity: Syrian Elements in the Art of Crusader Cyprus”, *Church History and Religious Culture* 89.1-3 (2009), 127-151.
- Weyl Carr 2009b: A. Weyl Carr, “‘The Holy Sepulcher’ of St. John Lampadistes in Cyprus”, στο: *New Jerusalem* (εκδ. Al. Lidov), Moscow 2009, 475-499.
- Weyl Carr 2012: A. Weyl Carr, “Thirteenth-Century Cyprus. Questions of Style”, στο: J.-P. Caillet, F. Joubert (επιμ.), *Orient et Occident méditerranéens au XIII siècle*, Paris 2012, 65-86.
- Winfield 1971: D. Winfield, “Reports on the Work at Monagri, Lagoudera and Hagios Neophytos, Cyprus, 1969/1970”, *Dumbarton Oaks Papers* 25 (1971), 262-264.
- Winfield 2003: D. και J. Winfield, *The Church of the Panaghia tou Arakos at Lagoudhera, Cyprus: The Paintings and their painterly significance*, Washington D.C. 2003.
- Wollensen 2013: J. Wollensen, *Acre or Cyprus? A New Approach to Crusader Painting around 1300*, Berlin 2013.
- Yenipinar, Şahin 1998: H. Yenipinar, S. Şahin, *Paintings of the Dark Church*, Istanbul 1998.
- Young 1983: S. Young, *Byzantine Painting in Cyprus during the Early Lusignan period*, Διδακτορική διατριβή, Pennsylvania State University 1983.
- Zeri 1974: F. Zeri, “Pietro Lorenzetti: Quattro pannelli della pala del 1329 al Carmine”, στο: *Arte illustrata*, no 58 (luglio 1974), 146-156.
- Αργυρού, Μυριανθεύς 2009: Χρ. Αργυρού, Δ. Μυριανθεύς, *Ο ναός του Τιμίου Σταυρού του Αγιασμάτι*, Λευκωσία 2009.
- Αριστείδου 1993: Αικ. Αριστείδου, «Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας», *Θησαυρίσματα* 23 (1993), 183-205.
- Ασδραχά 2005: Αικ. Ασδραχά, «Η Κύπρος υπό τους Κομνηνούς (Α)», στο: Θ. Παπαδόπουλλος (εκδ.), *Ιστορία της Κύπρου, τόμος Γ΄ – Βυζαντινή Κύπρος. Ιστορικο-γεωγραφική εισαγωγή, Θεμελιώσις της κυπριακής Εκκλησίας, Πολιτικός Θεσμός – το Θέμα της Κύπρου, αραβικά επιδρομαί – η Κύπρος υπό τους Κομνηνούς, παιδεία και γράμματα – τέχνη*, Λευκωσία 2005, 293-347.
- Αχειμάστου-Ποταμιάνου 2006: Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, *Στο Θάρι της Ρόδου. Ο ναός και οι τοιχογραφίες της Μονής του Ταξιάρχη Μιχαήλ*, Αθήνα 2006.
- Βασιλάκη-Καρακατσάνη 1971: Α. Βασιλάκη-Καρακατσάνη, *Οι τοιχογραφίες της Όμορφης Εκκλησιάς στην Αθήνα*, Αθήνα 1971.
- Γαλάβαρης 1995: Γ. Γαλάβαρης, *Ζωγραφική βυζαντινών χειρογράφων*, Αθήνα 1995.
- Γαλάβαρης 2000: Γ. Γαλάβαρης, *Ιερά Μονή Ιβήρων. Εικονογραφημένα χειρόγραφα*, Άγιον Όρος 2000.
- Γαλάβαρης 2001: Γ. Γαλάβαρης, «Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος με σκηνές του βίου του και προσωπογραφία δωρητή», στο: Ελ. Ευαγγελάτου, Έλ. Παπασταύρου, Τερψ. Σκώττη (επιμ.), *Το Βυζάντιο ως Οικουμένη*, Αθήνα 2001, 272-273, αρ. 144.
- Γαλάβαρης 1995: Γ. Γαλάβαρης, *Ζωγραφική ελληνικών χειρογράφων*, Αθήνα 1995.
- Γαρίδης 2003: Μ. Γαρίδης, «Οι Μελχιτικές εικόνες στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων», στο: Μ. Ασπρά-Βαρδαβάκη (επιμ.), *Λαμπηδών, Αφιέρωμα στη μνήμη της Ντούλας Μουρίκη*, Αθήνα 2003, Ι., 239-254.
- Γερασίμου 2000: Κ. Γερασίμου, «Παναγία Οδηγήτρια», στο Μιχαηλίδου 2000: 266-267.
- Γερασίμου, Παπαϊωακείμ 2000: Κ. Γερασίμου, Κ. Παπαϊωακείμ, «Αμφύτληρη εικόνα», στο Μιχαηλίδου 2000: 246-249.
- Γκιολές 2004: Ν. Γκιολές, «Εικονογραφικά θέματα στη βυζαντινή τέχνη εμπνευσμένα από την αντιπαράθεση και τα σχίσματα των δύο Εκκλησιών», στο: *Θωράκιο, τιμητικός τόμος στην μνήμη Παύλου Λαζαρίδη*, Αθήνα 2004, 263-284.
- Γκιολές 2003: Ν. Γκιολές, *Η Χριστιανική Τέχνη στην Κύπρο*, Λευκωσία 2003.
- Γουναρίδης 1986: Π. Γουναρίδης, «Η διήγησις του μαρτυρίου των μοναχών της Καντάρας και η Εκκλησία της Κύπρου», *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία 1982)*, τ. Β΄, Λευκωσία 1986, 313-332.
- Δημητροκάλλης 2001: Γ. Δημητροκάλλης, *Γεράκι. Οι τοιχογραφίες των ναών του Κάστρου*, Αθήνα 2001.
- Δήμου 1992: Β. Δήμου, «Εθνολογικά στοιχεία στα έργα του Δημητρίου Χωματιανού», στο: *The Despotate of Epirus* (εκδ. Ev. Chrysos), Arta 1992, 279-302.
- Διονύσιος εκ Φουρνά: Διονύσιος εκ Φουρνά, *Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης* (εκδ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως), Αγία Πετρούπολη 1909 (Αθήνα 2¹⁹⁷⁶).
- Δρανδάκης 1970: Ν. Δρανδάκης, «Άγιος Παντελεήμων Μπουλαριών», *ΕΕΒΣ* 37 (1969-1970) 437-458.
- Δρανδάκης 1995: Ν. Δρανδάκης, *Βυζαντινές τοιχογραφίες της Μέσα Μάνης*, Αθήνα 1995.
- Εγγλεζάκης 1996: Β. Εγγλεζάκης, «Ο όσιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος και αι αρχαί της εν Κύπρω Φραγκοκρατίας», στο του ίδιου: *Είκοσι μελέτες διά την Εκκλησίαν της Κύπρου*, Αθήνα 1996.
- Εμμανουήλ 1991: Μ. Εμμανουήλ, *Οι τοιχογραφίες του Αγ. Δημητρίου στο Μακρυχώρι και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στον Οξύλιθο της Ευβοίας*, Αθήνα 1991.
- Ζίας 1989: Ν. Ζίας, «Πρωτόθρονη στο Χαλκί», στο: Λαμπ. Παπαϊωάννου (επιμ.), *Νάξος*, Αθήνα 1989.
- Ηλιάδης 2005: Ι. Α. Ηλιάδης, «Η Κυπριακή ζωγραφική και οι σχέσεις της με την ιταλική τέχνη κατά τη Φραγκοκρατία και τη Βενετοκρατία: 1191-1571», στο: St. Casu, Χρ. Χατζηχριστοδούλου, Γ. Τουμαζής (επιμ.), *Θεοτόκος-Μαδόνα*, Λευκωσία 2005, 28-37.
- Ηλιάδης 2006: Ι. Ηλιάδης, λήμμα αρ. 147: «Μπέλλαπαϊς, ναός Παναγίας Ασπροφωρούσας», στο: Χρ. Χατζηχριστοδούλου, *Οδοιπορικό στα χριστιανικά μνημεία της μητροπολιτικής περιφέρειας Κυρηνείας*, Λευκωσία 2006, 385-387.
- Ηλιάδης 2009: Ι. Ηλιάδης, «Η κυπριακή ζωγραφική και οι σχέσεις της με την τέχνη της Ιταλίας κατά τη Φραγκοκρατία και τη Βενετοκρατία. 1191-1571», στο: Ι. Ηλιάδης (επιμ.), *Κύπρος και Ιταλία στην εποχή του Βυζαντίου. Το παράδειγμα της εικόνας του Αγίου Νικολάου της Στέγης του 13ου αιώνα που συντηρήθηκε στη Ρώμη*, Λευκωσία 2009, 52-67.
- Ηλιάδης 2011: Ι. Ηλιάδης, «Αναχρονολόγηση έργων τέχνης ως αποτέλεσμα εργαστηριακών αναλύσεων. Η περίπτωση της εικόνας της Παναγίας Βλαχερνίτισσας του Βυζαντινού Μουσείου Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ στη Λευκωσία», *Κυπριακά Σπουδαί* ΟΕ΄ 1 (2011), 123-128.
- Ηλιάδης 2012: Ι. Ηλιάδης, «Παναγία Βλαχερνίτισσα», στο: Λ. Μιχαηλίδου, Χρ. Χατζηχριστοδούλου (επιμ.), *Η Κυρά της Λευκωσίας. Η Φανερωμένη και τα κειμήλιά της*, Λευκωσία 2012, 56-57.
- Καλαφάτη 2000: Κ.-Φ. Καλαφάτη, λήμμα 84, «Αμφιπρόσωπη εικόνα», στο: Μ. Βασιλάκη (επιμ.), *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη*, Αθήνα 2000, 486-487.
- Καλοπίση-Βέρτη 1994: Σ. Καλοπίση-Βέρτη, «Ο ναός του αρχαγγέλου Μιχαήλ στον Πολεμίτα της Μέσα Μάνης (1278)», στο: *Αντίφωνον, Αφιέρωμα στον Καθηγητή Ν. Β. Δρανδάκη* (συντ. Βασ. Κατσαρού), Θεσσαλονίκη 1994, 451-474.
- Καλοπίση-Βέρτη 2007: Σ. Καλοπίση-Βέρτη, «Επιπτώσεις της Δ΄ Σταυροφορίας στη μνημειακή ζωγραφική της Πελοποννήσου και της Ανατολικής Στερεάς Ελλάδος έως τα τέλη του 13ου αιώνα», στο: Παν. Βοκοτόπουλου (επιμ.), *Η Βυζαντινή τέχνη μετά την Τέταρτη Σταυροφορία*, Αθήνα 2007, 63-81.
- Κατσιώτη 1998: Αγγ. Κατσιώτη, *Οι σκηνές της ζωής και ο εικονογραφικός κύκλος του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου στη Βυζαντινή τέχνη*, Αθήνα 1998.
- Κιρμίτσης 1983: Αρχιμ. Π. Ι. Κιρμίτσης, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Φραγκοκρατίας», *Κυπριακά Σπουδαί* 47 (1983), 3-108.
- Κύρρης 1993: Κ. Π. Κύρρης, «Η οργάνωση της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου κατά τους πρώτους αιώνες της Φραγκοκρατίας», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 2 (1993), 149-186.
- Κωνσταντινίδη 2016: Χ. Κωνσταντινίδη, «Αρχιερατικά συλλείτουργα σε εκκλησίες της Κύπρου», *Εικονοστάσιον* 7 (2016), 128-146.
- Κωνσταντινίδη 2008: Χ. Κωνσταντινίδη, *Ο Μελισμός. Οι συλλειτουργούντες ιεράρχες και οι άγγελοι-διάκονοι μπροστά στην αγία τράπεζα με τα τίμια δώρα ή τον ευχαριστιακό Χριστό*, Θεσσαλονίκη 2008.
- Μαραβά-Χατζηνικολάου, Τουφεξή-Πάσχου 1985: Άν. Μαραβά-Χατζηνικολάου, Χρ. Τουφεξή-Πάσχου, *Κατάλογος μικρογραφιών βυζαντινών χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος*, Αθήνα 1985, Β΄.
- Μαυροπούλου-Τσιούμη 1973: Χρ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, *Οι τοιχογραφίες του 13ου αιώνα στην Κουμπελίδικη της Καστοριάς*, Θεσσαλονίκη 1973.
- Μέξια 2001: Αγγ. Μέξια, «Λατόμοι, λιθοξόοι, μαρμαράδες», στο: Τζ. Αλμπάνη (επιμ.), *Η Πολιτεία του Μυστρά*, Αθήνα 2001, 106-109.
- Μιχαηλίδου 2000: Λ. Μιχαηλίδου (επιμ.), *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου. 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητα*, Λευκωσία 2000.
- Μιχαηλίδου, Χατζηχριστοδούλου 2011: Λ. Μιχαηλίδου, Χρ. Χατζηχριστοδούλου, *Η Μόρφου ως Θεομόρφου. Του χθες, του σήμερα και του αύριο*, [Λευκωσία] 2011.
- Μουρίκη 1978: Ντ. Μουρίκη, *Οι τοιχογραφίες του Σωτήρα κοντά στο Αλεποχώρι της Μεγαρίδος*, Αθήνα 1978.
- Μουρίκη 1990: Ντ. Μουρίκη, «Εικόνες από τον 12ο ως τον 15ο αιώνα», στο: Κ. Μανάφης (επιμ.), *Σινά. Οι θησαυροί της Μονής*, Αθήνα 1990, 101-125.
- Νεόφυτος 2008: Μητροπολίτης Μόρφου Νεόφυτος, *Το Εικονοφυλάκιο της Ιεράς Μονής του Αγίου Ιωάννου του Λαμπαδιστού στον Καλοπαναγιώτη*, χ.τ. 2008.
- Νεράντζη-Βαρμάζη 1995: Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, *Μεσαιωνική ιστορία της Κύπρου μέσα από τις βυζαντινές Πηγές*, Θεσσαλονίκη 1995.
- Νεράντζη-Βαρμάζη 1996: Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, *Σύνταγμα Βυζαντινών Πηγών Κυπριακής Ιστορίας, 4ος-15ος αιώνας, Κέντρο Επιστημονικών Μελετών, Πηγές και Μελέτες της Ιστορίας της Κύπρου XXIII*, Λευκωσία 1996, 120.
- Ο κόσμος 2004: *Ο κόσμος του Βυζαντινού Μουσείου*, Αθήνα 2004.
- Οικον. Ιωάννου, Χατζηχριστοδούλου 2002: Οικον. Γ. Ιωάννου, Χρ. Χατζηχριστοδούλου, *Σωτήρα Αμμοχώστου. Η Βυζαντινή κωμόπολη. Ιστορία και τέχνη*, Λευκωσία 2002.
- Παναγιωτίδη 1986: Μ. Παναγιωτίδη, «Τεχνοτροπικές σχέσεις της ζωγραφικής της Κύπρου και της Πελοποννήσου κατά το 13ο αιώνα», *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, Λευκωσία 1982, τ. Β΄ (1986), 561-566.
- Παναγιωτίδη 1992: Μ. Παναγιωτίδη, «Οι τοιχογραφίες του Αγίου Γεωργίου Λαθρήνου στη Νάξο», *ΔΧΑΕ* Δ΄/16 (1991-2), 139-154.
- Παπαγεωργίου 1976: Α. Παπαγεωργίου, *Βυζαντινές Εικόνες της Κύπρου*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1976, 52-53.
- Παπαγεωργίου 1969: Α. Παπαγεωργίου, «Εικόν του Χριστού εν τω ναώ της Παναγίας του Άρακος», *Κυπριακά Σπουδαί* 32 (1969), 45-55.
- Παπαγεωργίου 1986: Αθ. Παπαγεωργίου, «Ιδιάζουσαι βυζαντιναι τοιχογραφίαι του 13ου αιώνας εν Κύπρω», στο: *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου* (επιμ. Αθ. Παπαγεωργίου), Λευκωσία 1986, Β΄, 201-212.
- Παπαγεωργίου 1991α: Αθ. Παπαγεωργίου, *Εικόνες της Κύπρου*, Λευκωσία 1991.
- Παπαγεωργίου 1991β: Α. Παπαγεωργίου, «Η αμφιπρόσωπη εικόνα της εκκλησίας της Παναγίας Θεοσκέπαστης στην Πάφο», στο: Ε. Κυπραίου (επιμ.), *Ευφρόσυνον: Αφιέρωμα στον Μανώλη Χατζηδάκη*, Αθήνα 1991, 484-490.
- Παπαγεωργίου 1996: Αθ. Παπαγεωργίου, *Ιερά Μητρόπολις Πάφου, Ιστορία και Τέχνη*, Λευκωσία 1996.
- Παπαγεωργίου 1997α: Αθ. Παπαγεωργίου, «Αγία Μαρίνα, 13ος αι.», στο Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Ιακώβου 1997: 112-113.
- Παπαγεωργίου 1997β: Αθ. Παπαγεωργίου, «Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος. Περί το 1280», στο Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Ιακώβου 1997: 110-111.
- Παπαγεωργίου 1997γ: Αθ. Παπαγεωργίου, «Η βυζαντινή τέχνη της Κύπρου (12ος-15ος αι.)», στο Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Ιακώβου 1997: 95-101.

Παπαγεωργίου 2000: Α. Παπαγεωργίου, λήμμα 62 «Εικόνα Παναγίας Αρακίωτισσας», στο: Μ. Βασιλάκη (επιμ.), *Μήτηρ Θεού. Απεικονίσεις της Παναγίας στη βυζαντινή τέχνη*, Αθήνα 2000, 406-407.

Παπαγεωργίου 2006: Α. Παπαγεωργίου, «Ο διάκοσμος των βημοθύρων των Κυπριακών τέμπλων-εικονοστασιών από τον 12ο μέχρι τον 19ο αιώνα», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 7 (2006), 103-125.

Παπαγεωργίου 2010: Α. Παπαγεωργίου, *Η χριστιανική τέχνη στο κατεχόμενο από τον τουρκικό στρατό τμήμα της Κύπρου*, Λευκωσία 2010.

Παπαδάκης, Meyendorff 2003: Α. Παπαδάκης, J. Meyendorff, *Η Χριστιανική Ανατολή και η άνοδος του Πατισμού: Η Εκκλησία από το 1071 έως το 1453* (μτφρ. Στ. Ευθυμιάδης), Αθήνα 2003.

Παπαδημητρίου 1996: Ελ. Παπαδημητρίου, *Η λαϊκή τέχνη της Κύπρου*, Λευκωσία 1996.

Παπαδόπουλλος 1975: Θ. Παπαδόπουλλος, Μαρτύριον Κυπρίων, *Τόμος αναμνηστικός επί τη 50ετηρίδι του περιοδικού «Απόστολος Βαρνάβας»*, Λευκωσία 1975, 307-338.

Παπαδόπουλλος 1995: Θ. Παπαδόπουλλος, «Η εκκλησία Κύπρου κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας, στο του ίδιου (εκδ.), *Ιστορία της Κύπρου, τόμος Δ΄: Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία. Μέρος Α΄ – εξωτερική Ιστορία – πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί – δίκαιον – οικονομία – Εκκλησία*, Λευκωσία 1995.

Παπαδόπουλλος 1995-1996: Θ. Παπαδόπουλλος (εκδ.), *Ιστορία της Κύπρου, τόμος Δ΄: Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία. Μέρος Α΄ – εξωτερική Ιστορία – πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί – δίκαιον – οικονομία – Εκκλησία*, Λευκωσία 1995, τόμος Ε΄: *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία. Μέρος Β΄ Πίνακες*, Λευκωσία 1996.

Παπαδοπούλου 2002: Β. Παπαδοπούλου, *Η Βυζαντινή Άρτα και τα μνημεία της*, Αθήνα 2002.

Παπαδοπούλου 2008: Β. Παπαδοπούλου, *Τα Βυζαντινά μνημεία της Ηπείρου*, Ιωάννινα 2008.

Παπαζώτος 1978: Θ. Παπαζώτος, «Η λατρευτική εικόνα της Παναγίας Φανερωμένης στη Βέροια», *Μακεδονικά* 18 (1978) 207-218.

Παπαζώτου 2009: Γ. Παπαζώτου, λήμμα 67, «Αμφιτρόσωπη εικόνα της Παναγίας Ελεούσας και της Σταύρωσης με απεικόνιση των τειχών της Ιερουσαλήμ», στο: Ευαγγ. Χατζητρώφωνος, ΣΙ. Κυρίτζι (επιμ.), *Η αρχιτεκτονική ως εικόνα*, Θεσσαλονίκη 2009, 332.

Παπαμαστοράκης 2001: Τ. Παπαμαστοράκης, *Ο διάκοσμος του τρούλου των ναών της Παλαιολόγειας περιόδου στη θαλκανική χερσόνησο και την Κύπρο*, Αθήνα 2001.

Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Ιακώβου 1997: Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Μ. Ιακώβου, *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος. Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Λευκωσία 1997.

Παπασταύρου 2001: Ελ. Παπασταύρου, λήμμα 165, «Λειτουργικός κώδικας», στο: Ελ. Ευαγγελάτου, Ελ. Παπασταύρου, Τερψ. Σκώττη (επιμ.), *Το Βυζάντιο ως Οικουμένη*, Αθήνα 2001, 300-302.

Πελεκανίδης, Χατζηδάκης 1985: Στ. Πελεκανίδης, Μ. Χατζηδάκης, «Άγιοι Ανάργυροι», στο: *Καστοριά, Ψηφιδωτά-τοιχογραφίες* (επιμ. Μ. Χατζηδάκης), Αθήνα 1985, 22-49.

Περδίκης 2000α: Στ. Κ. Περδίκης, «Άγιος Βασίλειος, 13ος αι.», στο Μιχαηλίδου 2000, 244-245.

Περδίκης 2000β: Στ. Περδίκης, «Σταυρός, 14ος-15ος αι.», στο Μιχαηλίδου 2000, 454-455.

Περδίκης 2009α: Στ. Περδίκης, *Ο ναός της Παναγίας στον Μουτουλλά*, Λευκωσία 2009.

Περδίκης 2009β: Στ. Περδίκης, «Θύρα – Εικονοστάσι – Εικόνες», στο Περδίκης, Μυριανθεύς 2009: 74-75.

Περδίκης 2010: Στ. Κ. Περδίκης, *Ιερά Μονή Κύκκου. Εικόν ανεσπέρου φωτός*, Αθήνα 2010, 346.

Περδίκης, Μυριανθεύς 2009: Στ. Περδίκης, Δ. Μυριανθεύς, *Ο ναός της Παναγίας στον Μουτουλλά*, Λευκωσία 2009.

Πέτκος, Καραγιάννη 2007: Αν. Πέτκος, Φλ. Καραγιάννη (επιμ.), *Βυζαντινό Μουσείο Βεροίας*, Βέροια 2007.

Στρατή 1982: Αγγ. Στρατή, «Τοιχογραφία από τον Άγιο Νικόλαο Λαθρήνου Νάξου», *Κληρονομία* 14Α (1982), 53-71.

Στυλιανού 1996: Α. και Ι. Στυλιανού, «Η βυζαντινή τέχνη κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας (1191-1570)», στο: *Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνικόν Βασίλειον, Ενετοκρατία* (επιμ. Θ. Παπαδόπουλλου), Λευκωσία 1996, τ. Ε.2, 1229-1407.

Σωτηρίου 1964-5: Μ. Σωτηρίου, «Η πρώιμος παλαιολόγειος αναγέννησις εις τας χώρας και τας νήσους της Ελλάδος κατά τον 13ον αιώνα», *ΔΧΑΕ Δ΄/4* (1964-5), 257-276.

Τριανταφυλλόπουλος 2010: Δ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Συνάντηση Ορθόδοξης και Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στην Κύπρο. Η εκκλησιαστική τέχνη ως μαρτυρία / Encounter of the Orthodox and the Roman Catholic Church in Cyprus. The ecclesiastical Art as Testimony», στο: Ι. Α. Ηλιάδης (επιμ.), *Η Κύπρος και η Ιταλία στην εποχή του Βυζαντίου. Ιστορικές και καλλιτεχνικές μαρτυρίες της Λατινοκρατίας στην Κύπρο (1191-1571) / Cyprus and Italy during the time of the Byzantine Empire. Historical and Artistic testimonies of the period of the Latin Rule in Cyprus Κύπρο (1191-1571)*, κατάλογος έκδοσης, *Λευκωσία* 1.6.-30.11.2010, Λευκωσία/Nicosia 2010, 40-51, 62-63.

Τριανταφυλλόπουλος 2011: Δ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Ιστορία και εοχολογία στην Ορθόδοξη λειτουργική τέχνη. Παράδοση και ανανέωση από το Βυζάντιο στην εποχή μας», στο: Ζ΄ *Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ελλάδος-Κύπρου*, Κομοτηνή 2011, 79-135.

Τσιγαρίδας 1997: Ευθ. Τσιγαρίδας, λήμμα αρ. 2.12. «Σταυρώσεις», στο: Αθ. Καρακατσάνη (επιμ.), *Θησαυροί του Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη 1997, 70-72.

Τσιγαρίδας 1997β: Ευθ. Τσιγαρίδας, λήμματα αρ. 2.6, 2.10., «Παναγία βημοθύρου» και «Παναγία Οδηγήτρια», στο: Αθ. Καρακατσάνη (επιμ.), *Θησαυροί του Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη 1997, 61-63, 67-70.

Τσιγαρίδας, Μπαλλιάν 1997: Κ. Λ. Τσιγαρίδας, Α. Μπαλλιάν, λήμματα αρ. 9.29-9.31 «Μικροτεχνία», στο: Αθ. Καρακατσάνη (επιμ.), *Θησαυροί του Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη 1997, 323-329.

Φαρδής, Λαμπάκης, Καραπαναγιώτης, Παναγιώτου 2011: Θ. Φαρδής, Δ. Λαμπάκης, Ι. Καραπαναγιώτης, Κ. Παναγιώτου, «Μελέτη της εικόνας της Παναγίας Βλαχερνίτισσας από τη συλλογή του Βυζαντινού Μουσείου Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ της Κύπρου με χρήση φασματοσκοπικών τεχνικών», *Κυπριακά Ίσπουδαί* ΟΕ΄ 1 (2011), 129-149.

Φειδάς 1994: Β. Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Β΄, Αθήνα 1994.

Χάκκεττ, Παπαϊωάννου 1923-1932: Ι. Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου* (μτφρ. Χ. Ι. Παπαϊωάννου), τόμοι 3, Αθήνα-Πειραιεύς 1923-1932.

Χατζηδάκης 1960: Μ. Χατζηδάκης, «Βυζαντινές τοιχογραφίες στον Ωρωπό», *ΔΧΑΕ Δ΄/1* (1960), 87-107.

Χατζηδάκης 1989: Νάξος, *Ψηφιδωτά-τοιχογραφίες* (εποπ. Μ. Χατζηδάκης), Αθήνα 1989.

Χατζηδάκης, Μπίθα 1997: Μ. Χατζηδάκης, Ιω. Μπίθα, *Ευρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ελλάδος, Κύθηρα*, Αθήνα 1997.

Χατζηχριστοδούλου 2000α: Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Αμφιτρυφή εικόνα», στο Μιχαηλίδου 2000, 262-265.

Χατζηχριστοδούλου 2000β: Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Τεμάχιο επιστυλίου εικονοστασίου, 13ος αιώνας», στο Μιχαηλίδου 2000, 256-257.

Χατζηχριστοδούλου 2000γ: Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Άγιος Ιωάννης ο Λαμπαδιστής», στο Μιχαηλίδου 2000, 250-251.

Χατζηχριστοδούλου 2001: Χρ. Α. Χατζηχριστοδούλου, «Ο οικονομικός κύκλος του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή στη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Τέχνη», Εικοστό πρώτο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης. Πρόγραμμα εισηγήσεων και ανακοινώσεων καθώς και ευρετήριο των ετών 1991-2000, Αθήνα, 4, 5 και 6 Μαΐου 2001, Αθήνα 2001.

Χατζηχριστοδούλου 2002: Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Λειτουργικές αγίων καρών», Δ΄ Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ελλάδας και Κύπρου, 20-22 Σεπτεμβρίου 2002, Εισηγήσεις-Περίληψεις ανακοινώσεων, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Φιλοσοφική Σχολή, Θεσσαλονίκη 2002, 235-236.

Χατζηχριστοδούλου 2011α: Χρ. Α. Χατζηχριστοδούλου, «Άγιοι Ανδρόνικος και Αθανασίας», στο Μιχαηλίδου,

Χατζηχριστοδούλου 2011, 106-107.

Χατζηχριστοδούλου 2011β: Χρ. Α. Χατζηχριστοδούλου, «Άγιος Βαρνάβας», στο Μιχαηλίδου, Χατζηχριστοδούλου 2011, 102-103.

Χατζηχριστοδούλου 2011γ: Χρ. Α. Χατζηχριστοδούλου, «Άγιος Νικόλαος», στο Μιχαηλίδου, Χατζηχριστοδούλου 2011, 100-101.

Χατζηχριστοδούλου 2011δ: Χρ. Α. Χατζηχριστοδούλου, «Άγιος Ονούφριος και αδιάγνωστος άγιος», στο Μιχαηλίδου, Χατζηχριστοδούλου 2011, 108-109.

Χατζηχριστοδούλου 2011ε: Χρ. Α. Χατζηχριστοδούλου, «Παναγία Βρεφοκρατούσα», στο Μιχαηλίδου, Χατζηχριστοδούλου 2011, 56-57.

Χατζηχριστοδούλου 2011η: Χρ. Α. Χατζηχριστοδούλου, «Αρχάγγελος Μιχαήλ», στο Μιχαηλίδου, Χατζηχριστοδούλου 2011, 74-75.

Χατζηχριστοδούλου 2011θ: Χρ. Α. Χατζηχριστοδούλου, «Παναγία Βρεφοκρατούσα», στο Μιχαηλίδου, Χατζηχριστοδούλου 2011, 54-55.

Χατζηχριστοδούλου 2011ι: Χρ. Α. Χατζηχριστοδούλου, «Άγιος Ιωάννης Λαμπαδιστής», στο Λ. Μιχαηλίδου, Χρ. Χατζηχριστοδούλου 2011, 104-105.

Χατζηχριστοδούλου 2011στ: Χρ. Α. Χατζηχριστοδούλου, «Σταυρός», στο Μιχαηλίδου, Χατζηχριστοδούλου 2011, 234-235.

Χατζηχριστοδούλου 2012: Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Η Ανάσταση του Χριστού», στο: Δ. Μυριανθεύς, Ντ. Νικολάου, Γ. Φιλοθέου, Χρ. Χατζηχριστοδούλου (επιμ.), *Η Μονή της Παναγίας Αμασγού στο Μονάγρι*, Λευκωσία 2012, 90-91.

Χατζηχριστοδούλου χ.χ.: Χρ. Χατζηχριστοδούλου, *Σωτήρα Αμμοχώστου. Η βυζαντινή κωμόπολη. Ιστορία και Τέχνη. Αναμνηστική έκδοση με την ευκαιρία των εγκαινίων του πανσέπτου ναού της Αναστάσεως του Σωτήρος Χριστού* (Φάκελος με εικόνες).

Χατζηχριστοδούλου, Μυριανθεύς 2009: Χρ. Χατζηχριστοδούλου, Δ. Μυριανθεύς, *Ο ναός της Παναγίας της Φορβιώτισσας στην Ασίνο*, Λευκωσία 2009².

Χατζηψάλτης 1964: Κ. Χατζηψάλτης, «Η Εκκλησία Κύπρου και το εν Νικαία Οικουμενικόν Πατριαρχείον αρχομένου του ΙΓ΄ αιώνας», *Κυπριακά Ίσπουδαί* 28 (1964), 141-168.

Χατζηψάλτης 1958: Κ. Χατζηψάλτης, «Εκ της ιστορίας της Εκκλησίας της Κύπρου κατά την Φραγκοκρατία: Α΄ Τρόπος Εκλογής Ελλήνων Επισκόπων, Β΄ Έλληνες Επίσκοποι Λευκάρων (Αμαθύντος, Νεμεσού και Κουρίου)», *Κυπριακά Ίσπουδαί*, ΚΒ (1958), 13-26.

Χοτζάκογλου 2005: Χ. Χοτζάκογλου, «Βυζαντινή Αρχιτεκτονική και τέχνη στην Κύπρο», Θ. Παπαδόπουλλος (εκδ.), *Ιστορία της Κύπρου, τόμος Γ΄ – Βυζαντινή Κύπρος. Ιστοριογεωγραφική εισαγωγή, θεμελίωσης της κυπριακής Εκκλησίας, Πολιτικός Θεσμός – το Θέμα της Κύπρου, αραβικά επιδρομεία – η Κύπρος υπό τους Κομνηνούς, παιδεία και γράμματα – τέχνη*, Λευκωσία 2005, 465-758.

Χοτζάκογλου 2007: Χ. Χοτζάκογλου, «Φωτίζοντας τη χριστιανική τέχνη της Κύπρου: από την αυγή των πρώτων βασιλικών μέχρι την οθωμανική ημισέληνο (4ος-16ος αι.)» στο: Κ. Στάκος, Άν. Μαραγκού, Τρ. Σκλαβενίτης, Γ. Γεωργής (επιμ.), *Κύπρος, Από την Αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα 2007, 160-207.

Χοτζάκογλου 2010: Χ. Χοτζάκογλου, «Σχόλια στην οικοδόμηση και στον τοιχογραφικό διάκοσμο του συγκροτήματος της Εγκλειστρας του Οσίου Νεοφύτου», στο: *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος. Ιστορία, Θεολογία, Πολιτισμός* (συντ. Αρχιμ. Αλ. Εγκλειστριώτης), Πάφος 2010, 919-957.

Χοτζάκογλου 2010β: Χ. Χοτζάκογλου, «Η εντοχία μνημειακή διακόσμηση στους ναούς της Καρπασίας (4ος-15ος αι.)», στο: Παν. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Καρπασία, Πρακτικά Α΄ Επιστημονικού Συνεδρίου*, Λεμεσός 2010, 2-40.

Χοτζάκογλου 2015: Χ. Χοτζάκογλου, «Εικονομαχία (726-787, 813-843) και τέχνη στην Κύπρο και το θεωρητικό υπόβαθρο: μια κριτική εξέταση βάσει των πηγών και των μνημείων της Μεγαλονήσου», στο: Θ. Γιάνκου, Χρ. Νάσσης (επιμ.), *Κυπριακή Αγιολογία. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου*, Αγία Νάπα-Παραλίμνι 2015, 527-566.